

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Ústav Blízkého Východu a Afriky

Židovský New York

Rôznorodosť židovských imigračných vln 1820 – 1924

Diplomová práce

Vypracovala: Katarína Zubková

Obor: Hebraistika

Vedoucí diplomové práce: Doc. PhDr. Jiřina Šedinová, CSc.

Prehlasujem, že som túto diplomovú prácu vypracovala samostatne a že som uviedla všetky použité pramene a literatúru.

V Prahe, 7.9.2008

Podpis *Katrina Zelková*

Obsah:

Úvod. New York ako centrum diasporného židovstva.....	4
1. Historický úvod. Príchod prvých Židov na územie dnešného New Yorku.....	7
2. Rôzne fázy židovskej imigrácie.....	10
2.1 Všeobecný charakter imigrácie Židov do USA v období rokov 1820 – 1920.....	10
2.2 „Nemeckí“ Židia. Imigranti zo strednej Európy.....	14
2.3 Vlny z východnej Európy.....	17
2.4 Sefardskí a orientálni Židia.....	21
3. Ekonomická diverzifikácia.....	23
3.1. Všeobecný charakter ekonomickej situácie imigrantov.....	23
3.2 Sociálne inštitúcie.....	25
3.3 Druhy zamestnaní.....	28
3.3.1 Židovskí imigranti a jedlo. Otázka košer jedla.....	29
3.3.2 Odevný priemysel.....	31
3.4 Židovské odbory v New Yorku.....	34
4. Geografické rozvrstvenie.....	36
4.1 Upper East Side a Upper West Side.....	36
4.2 Washington Heights a Harlem.....	37
4.3 Lower East Side ako centrum imigrantského židovského New Yorku.....	38
4.4 Židovské newyorské štvrte dnes.....	40
5. Náboženská diverzifikácia.....	42
5.1 Newyorské synagógy, miesta modlitby.....	44
6. Židovský New York po roku 1924.....	48
Záver	52
Resumé.....	55

Úvod. New York ako centrum diasporného židovstva

„Na New Yorku je čosi, vďaka čomu vznikol v židovskom živote pluralizmus, ktorý nikdy predtým neexistoval: akýsi duch amerického „ži a nechaj žiť“...pragmatizmus...umožnili všetkým Židom žiť spolu nielen v jednom meste, ale aj v jednej komunite“.

Rabín Arthur Hertzberg ¹

Napriek tomu, že Židia už 60 rokov majú svoju vlasť a Štát Izrael je modernou, západnou krajinou, ešte stále žije množstvo Židov v diaspore, v komunitách roztrúsených po celom svete. New York, niekedy prezývaný aj „Jew York“ je dnes počtom obyvateľov židovského pôvodu a kultúrными stopami, ktoré v tomto meste zanechali tisíce židovských imigrantov z rôznych kútov sveta, centrom diasporného židovstva. Židovská komunita v New Yorku tvorí dnes v diaspore najväčšiu a najbohatšiu židovskú komunitu.² V súčasnosti žije v New Yorku asi milión Židov.³ Už od prelomu 19. a 20. storočia, kedy žilo v New Yorku asi pol milióna Židov, ide o najväčšiu mestskú židovskú komunitu na svete.⁴ Židovský New York však nie je len veľký, ale i veľmi komplexný. Židia sem prišli v rôznych historických vlnách a každá z nich istým spôsobom pripravila pôdu pre ďalšiu imigračnú vlnu.

Cieľom tejto diplomovej práce, ktorá nesie názov „Židovský New York. Rôznorodosť židovských imigračných vln 1820 – 1924“, je identifikácia jednotlivých vln židovských imigrantov, ktoré v priebehu približne jedného storočia transformovali tvár mesta New York, poukázanie na historickú návaznosť a vzájomné ovplyvňovanie jednotlivých skupín prisťahovalcov a ich život a adaptovanie sa v novom prostredí. Identifikáciou jednotlivých vln a analýzou imigrácie chcem poukázať na nesprávnosť rozšíreného názoru, že imigrácia do USA sa skladala len z dvoch imigračných skupín – nemeckej v prvej polovici 19. storočia a ruskej v jeho druhej polovici.

¹ Wolfman, Ira: *Jewish New York. Notable Neighbourhoods and Memorable Moments*. Universe Publishing, 2003, s. 14.

² Tamtiež, s. 7.

³ Tamtiež, s. 13.

⁴ Michael, Robert. *A Concise History of American Anti-Semitism*. Lanham, Rowman & Littlefield Publishing Group, 2005, s. 97.

Časové vymedzenie práce je ohraničené začiatkom masovej imigrácie, obdobím prvých väčších prisťahovaleckých vln ku ktorým došlo v 20. rokoch 19. storočia a rokom 1924, kedy došlo k reštrikciám imigrácie na územie USA.

V historickom úvode sa venujem príchodu vôbec prvých Židov na severoamerický kontinent. Aj keď ide o udalosti pár storočí predchádzajúce obdobie masovej imigrácie, na ktorú sa zameriava táto diplomová práca, pokladala som za dôležité spomenúť túto prvú židovskú skupinu na území dnešného New Yorku, pretože jej prítomnosť ovplyvnila následujúce imigračné vlny. Najmä prvá väčšia vlna židovských imigrantov z nemeckých území na začiatku 19. storočia s ňou prišla do úzkeho kontaktu a bola ňou ovplyvnená. S touto prvou židovskou komunitou súvisí aj založenie komunity Bnei Jeshurun, ktorú viac krát spomínam v kapitole „Newyorské synagógy, miesta modlitby.“ V tejto kapitole sa tiež napriek časovému vymedzeniu diplomovej práce rokmi 1820 – 1924 venujem piatim súčasným synagógam, pretože sú výborným príkladom vývoja piatich rôznych komunít a boli postavené v približne rovnakej dobe, v období masovej emigrácie z východnej Európy na konci 19. storočia.

Mojou motiváciou bol predovšetkým osobný záujem o túto problematiku, od detstva ovplyvňovaný čítaním v New Yorku sa odohrávajúcich poviedok amerických židovských spisovateľov Bernarda Malamuda a I.B. Singera. Neskôr bol môj záujem znásobený na hodinách Hany Ulmanovej, PhD., konkrétne na seminári *Jewish American Literature* v rámci môjho štúdijného odboru Anglistika-Amerikanistika. Pre túto tému svojej diplomovej práce som sa finálne rozhodla po získaní štipendia na semestrálny štúdijný pobyt na Department of Hebrew and Judaic Studies na New York University v New Yorku. Jadrom tejto diplomovej práce je seminárna práca, ktorú som písala u profesorky Hasie Diner, odborníčky na americké židovstvo.

Práve štúdium v New Yorku mi umožnilo osobne navštíviť mnohé z miest, ktoré v diplomovej práci spomínam. Čerpať som tak mohla nielen z knižníc a archívov na New York University a v Center for Jewish History, ale aj z návštev múzeí a z vlastného pozorovania na nespočetných prechádzkach po rôznych miestach New Yorku, ktoré nejakým spôsobom súvisia s tematikou tejto diplomovej práce: Ellis Island, Tenement Museum, Lower East Side, Harlem, Brooklyn. Aj keď bol mojím pôvodným zámerom aj terénny výskum a viac sociologické spracovanie témy, kvôli zachovaniu rozsahu i zamerania práce som postupne od tohto zámeru upustila. Schválne teda nevyužívam žiadne primárne zdroje (s výnimkou memoáru Rose Cohen) a čerpám len zo sekundárnych prameňov, ktoré sa venujú problematike židovského

prisťahovalectva do USA z rôznych perspektív. Aj keď na jednej strane ide o problematiku relatívne často spomínanú v štúdiách venujúcich sa americkému židovstvu, na strane druhej sa problematika prisťahovalectva popisuje v celoamerickom merítku a len málo štúdií sa venuje konkrétne New Yorku. Taktiež v nich veľakrát chýba práve komparatívny prístup a dôraz na historickú kontinualitu a vzájomné ovplyvňovanie prisťahovaleckých vln.

Väčšina štúdií o židovských emigrantoch z Európy, ku ktorým som sa dostala, sa vo veľkej miere venuje príčinám emigrácie. Európsky kontext a historické súvislosti vedúce k masovej emigrácii Židov na americký kontinent sú bezpochyby dôležitou súčasťou témy, ktorej sa venujem. Určený rozsah práce a taktiež fakt, že mi ide predovšetkým o život imigrantov na novom území v konkrétnom, špecifickom meste, sú dôvodmi, prečo vynechávam európsky kontext emigrácie a len minimálne a v hrubých rysoch spomínam príčiny a historické súvislosti vedúce k masovej emigrácii Židov z Európy.

Všetky citované časti som prekladala osobne z angličtiny. Výnimkou je citácia z knihy *Putování. Dějiny Židů* od Chaima Potoka (Praha 2002), kde sa jedná o preklad z češtiny.

1. Historický úvod. Príchod prvých Židov na americký kontinent

“Už na lodi, keď som spozoroval New York, zamiloval som sa do Ameriky. Moje srdce mi napovedalo, že toto je najúžasnejšia, najľahodnejšia a najlepšia krajina na svete. Pripomínala mi rajskú záhradu a ja som začal vnímať, že strom života a strom poznania tu ešte stále existujú.” (Ephraim Morris Wagner, “The village boy”. Nepublikovaný memoár v YIVO inštitúte v New Yorku.)⁵

História Židov v USA nie je dlhá. Ako predmetu hlbšieho záujmu sa jej začali venovať historici až v posledných desaťročiach 20. storočia. Aj keď sa v tejto práci venujem až obdobiu väčších prisťahovaleckých vln v 19. storočí, domnievam sa, že je dôležité vysvetliť a ozrejmiť aj dôvody príchodu prvých prisťahovalcov tohto etnika na americkom kontinente, ku ktorému došlo už v polovici 17. storočia.

Prví Židia, ktorí zakotvili na pobreží mesta, ktoré sa dnes nazýva New York, boli sefardského pôvodu a pochádzali z Južnej Ameriky. Boli to potomkovia Židov vyhnaných z Iberského polostrova na konci 15. storočia. Veľká časť týchto vyhnanecov sa usadila v krajinách okolo Stredozemného mora, najmä v Turecku, ale istá časť odišla do Holandska. V roku 1620 vznikla Holandská západoindická spoločnosť a Holanďania si začali privlastňovať nové kolónie v Karibiku a Južnej Amerike. Keď získali brazílske Recife, aby zmiernili odpor, sľúbili občiansku rovnoprávnosť obyvateľom všetkých vierovyznaní. V tom období bolo v portugalských kolóniách vrátane Recife veľa marranos z Iberského polostrova, ktorí tajne vyznávali judaizmus po tom, čo boli prinútení prijať kresťanstvo. Holanďanov s ich sľubmi o náboženskej slobode vítali s otvorenou náručou. Vyhliadky na dobre životné podmienky pod holandskou vlajkou v Recife lákal aj Židov z Anglicka, Balkánu a Osmanskej ríše. Aj Židia z Holandska sa na začiatku 17. storočia vydali do nových holandských kolónií v Južnej Amerike. V roku 1633 bola v brazílskom Recife založená malá židovská komunita.⁶ Do polovice 17.

⁵ Urofsky, Melvin I.: *American Jewry and Israel*. State University of New York Press, 1999, s. 737.

⁶ Mendelsohn, Joyce: *The Lower East Side. Remembered and Revisited*. New York, The Lower East Side Press, s. 9.

storočia mala už židovská komunita v Recife asi 1500 členov a tešili sa ešte lepšiemu postaveniu než v Holandsku.

Keď v roku 1654 prehrali Holanďania v koloniálnej vojne s Portugalskom, museli opustiť prehrané územia a vrátiť sa buď do Holandska, alebo odísť do iných holandských kolónii, jednou z ktorých bol v tom čase New Amsterdam – dnešný New York. Na jednej z lodí, ktorá pristála na pobreží tohto mesta sa nachádzali štyria židovskí muži, dve ženy a 17 detí.⁷ Po únavnej ceste a kvôli nedostatku prostriedkov na pokračovanie v ceste sa rozhodli ostať. Keď sa o tom dozvedel vtedajší guvernér New Amsterdamu Peter Stuyvesant, požiadal Holandskú západoindickú spoločnosť, aby vydala zákaz – aby „tá prefíkaná rasa...ďalej neinfikovala a nezaťažovala túto novú kolóniu.“⁸ V Holandskej západoindickej spoločnosti však figurovali aj židovskí členovia a práve vďaka nim dostali prví Židia na severoamerickom území povolenie zostať. Podmienkou však bolo - aby sa naozaj nestali bremenom pre kolóniu – že o svojich chudobných v komunite sa musia postarať sami: „Títo ľudia smú cestovať a obchodovať v Novom Holandsku a zostať tam za predpokladu, že tí z nich, ktorí sú chudobní, nebudú bremenom pre spoločnosť, ale budú podporovaní svojim národom.“⁹

Prvú židovskú komunitu na území New Yorku – vtedajšieho New Amsterdamu – založila práve táto skupina 23 ľudí. Nazvali sa „Shearit Israel“, čo v preklade znamená „zvyšok Izraela“. Táto kongregácia existuje v New Yorku dodnes. Ich synagóga sa nachádza v západnom Central Parku na Manhattane. V štvrti Chinatown na Chatham square je dodnes zachovalý a prístupný v poradí druhý cintorín tejto komunity.

Ešte v Holandsku používali títo sefardskí Židia portugalčinu a španielčinu. Existujú dôkazy, že tieto jazyky, najmä portugalčinu, používali aj po príchode do Ameriky. Až koncom 18. storočia začali používať aj angličtinu alebo zmes angličtiny a portugalčiny. Len v roku 1761 bol vydaný prvý anglický preklad machzoru, modlitebnej knižky používanej vo sviatočné dni. Hebrejčinu ovládala len nepatrná časť komunity.¹⁰

Keď v roku 1664 získali holandskú kolóniu Angličania, premenovali mesto na New York a Židom sa dostalo viac voľnosti. Konkrétne garantovali v Bredskej dohode v roku 1667 právo

⁷ Sachar sa domnieva, že pár z nich mohlo byť aškenázskeho pôvodu. (Sachar, Howard M. : *A History of the Jews in America*. New York, Random House Inc., s. 7.)

⁸ Wolfman, Ira: *Jewish New York*. s. 15.

⁹ Tamtiež, s. 15.

¹⁰ Davis, Moshe a Meyer, Isidore, ed.: *The Writing of American Jewish History*. New York, American Jewish Historical Society, 1957, s. 382 .

na obchod, osobné vlastníctvo a náboženskú slobodu všetkým obyvateľom kolónie, vrátane Židov.¹¹ Prvú synagógu si členovia Shearit Israel postavili na Mill Street. New York zostal ešte dlhú dobu otvorenejší voči Židom a to hlavne v porovnaní s puritánskymi kolóniami v New England alebo katolíckym Marylandom.¹²

¹¹ Stein, Robert: *Jewish Americans*. The Ivy Press Limited, 2002, s. 7.

¹² Tamtiež, s. 7.

2. Rôzne fázy židovskej imigrácie

2.1. Všeobecný charakter imigrácie do USA v období rokov 1820 – 1920

Definícia imigrácie znie: “Imigrácia je vstup ľudí do cudzej krajiny, pričom títo ľudia chcú participovať v živote v tejto krajine a urobiť z nej viac-menej svoje stále bydlisko”¹³. Existujú dva základné typy imigrácie. Tá prvá je charakterizovaná ako nútená imigrácia, napríklad v prípade Afričanov v Amerike v období otrokárstva. Druhým typom, ktorému sa venujem v tejto práci, je imigrácia dobrovoľná. Do roku 1882 bola dobrovoľná imigrácia do USA voľná a neregulovaná. Ktokoľvek kto chcel prísť do tejto krajiny, mohol tak urobiť, ak mal prostriedky na zaplatenie cesty. Až neskôr sa imigrácia v USA začala regulovať a to najmä kvôli všeobecnej bezpečnosti občanov. V roku 1882 prijal Kongres zákon, ktorý znemožňoval imigráciu do USA kriminálnikom, žobrákom a nakazeným alebo vážne chorým ľuďom. V roku 1917 bol prijatý zákon, ktorý vyžadoval, aby všetci imigranti nad šesťnásť rokov vedeli čítať a písať. Tento zákon bol prijatý už v roku 1896 a 1909, ale vtedajší prezidenti, Cleveland a Taft, ich vetovali. Zákon z roku 1917 bol zameraný najmä na zastavenie imigrácie z východnej a južnej Európy. Postupne sa však ukázal ako nedostatočne reštriktívny a v roku 1921 boli vypracované prísne kvóty, ktoré platili do roku 1924. Reštriktívne zákony mali svoj pôvod z časti v rasových predsudkoch a stereotypoch. Strach z imigrantov sa nová americká aristokracia snažila ospravedlniť tým, že hľadali vhodný vedecký argument. Jeho základ našli v nevedeckých štúdiách Arthura de Gobineau, ktorý spolu s Houstonom S. Chamberlainom sformuloval tzv. „nordický mýtus“, ktorý sa bytostne dotýkal nielen Židov, ale aj ostatných imigrantov z východnej Európy. Podľa neho všetky rasy okrem nordickej sú biologicky, psychologicky a morálne podradné. V roku 1924 bol Immigration Act z roku 1921 nahradený novým, ktorý zminimalizoval možnosti imigrácie do USA a opäť diskriminoval migrantov z južnej a východnej Európy. Až 80% povolených prisťahovaní bolo vyhradených pre severnú a západnú Európu v porovnaní s 20 percentami povolenými pre východnú a južnú Európu.¹⁴

Migrácia predstavovala jeden z najcharakteristickejších rysov života Židov v období medzi rokmi 1820 až 1920. Mala stále smer z východu na západ, z miest s limitovanými právami

¹³ *Encyclopedia of the Social Sciences*. New York, The MacMillan Co., 1938, vol. IV, s. 587.

¹⁴ Davis, Moshe a Meyer, Isidore, ed.: *The Writing of American Jewish History*, s. 310.

do miest, kde mali Židia viac práv a príležitostí. Sťahovanie prebiehalo aj v rámci Európy samotnej, ale vo väčšine prípadov šlo o zmenu kontinentu. Celkovo emigrovala z Európy tretina jej židovského obyvateľstva. Okrem Severnej a Južnej Ameriky boli najčastejšími destináciami Južná Afrika, Veľká Británia a Kanada. Masová imigrácia Židov na americký kontinent, ktorá začala v 19. storočí, súvisela s viacerými novými fenoménmi, akými bola emancipácia, industrializácia, populačný rast, urbanizácia. Do USA prišla približne štvrtina európskeho židovstva.¹⁵ Ženy a muži emigrovali v rovnakých počtoch, aj keď často najprv odchádzali mladí, slobodní muži alebo otcovia s najstarším z detí, ktorí mali v USA našetriť na lístky pre ostatných členov rodiny. Väčšinu imigrantov tvorili práceschopní dospelí ľudia. Deti a starí ľudia tvorili asi štvrtinu.¹⁶

Do roku 1820 sa Amerika ešte nemohla stať cieľom veľkej migrácie. Ekonomika bola slabá a podmienky a prostriedky plavby cez Atlantický oceán nespoľahlivé a nedostatočné pre zabezpečenie prepravy veľkého množstva cestujúcich. V období do roku 1820 sa prisťahovali na americký kontinent len jednotlivci, cestujúci individuálne.¹⁷

I keď sú pogromy často používaným dôvodom na vysvetlenie príčin židovskej emigrácie, lepšie pracovné a finančné príležitosti boli dôležitejšie ako náboženská sloboda.¹⁸ V roku 1820 sa stala Amerika lákavou destináciou vďaka priemyselnému vývoju. Vznikali závody na spracúvanie bavlny v Novom Anglicku, prepravné kanály a dokončil sa Erie Canal ktorý spájal New York so stredozápadom USA.¹⁹ Veľkú rolu hral aj vývoj v americkom poľnohospodárstve, získavanie veľkých pozemkov na farmárenie a pasenie dobytká a technologický rozvoj po občianskej vojne v polovici 19. storočia.

Geografické zdroje migrácie sa menili. Do roku 1830 bolo krajinou s najväčším počtom emigrantov do USA Anglicko. Postupne sa mu v číslach začalo vyrovnávať Írsko, Škótsko, Wales, Porýnie, Holandsko a Belgicko. V období Občianskej vojny sa pridali krajiny ako Nórsko, Švédsko, české zeme, Dánsko, Prusko. Po roku 1880 to boli takmer výhradne krajiny východnej a južnej Európy. Imigranti skorších i neskorších vln si boli po ekonomickej stránke dosť podobní. Anglicko v 20. rokoch a komunity v Nórsku, Švédsku a Nemecku v 40. a 50.

¹⁵ Diner, Hasia: *The Jews of the United States, 1645 to 2000*. University of California Press, 2004, s. 76.

¹⁶ Diner, Hasia.: *Hungering for America*. Boston, Harvard University Press, 2002, s. 191.

¹⁷ Diner, Hasia.: *The Jews of the United States, 1645 to 2000*, s. 76.

¹⁸ Tamiež, s. 97.

¹⁹ Grunberg, Michael W., editor: *From Haven to Home. 350 Years of Jewish Life in America*. New York, Library of Congress, 2004, s. 71.

rokoch boli približne na rovnakej ekonomickej úrovni ako komunity v Taliansku, Grécku, Poľsku či Maďarsku v druhej polovici 19. storočia.²⁰ Čo sa týka čisto geografických zdrojov židovských imigrantov, existuje paralela s pohybom ostatných imigrantov. Zjednodušene hovoria historické zdroje o dvoch veľkých imigračných vlnách. Tá prvá sa začala v roku 1820, druhá okolo roku 1880. V prvej boli židovskí imigranti, ktorí pochádzali zo západnej a strednej Európy, od 70. rokov sa začala hýbať vlna z južnej a východnej Európy, ktorá nabrala v 80. rokoch rozmery masovej imigrácie.

Sociologická štruktúra židovských imigrantov sa v priebehu 19. storočia menila nielen v súvislosti s krajinou pôvodu, ale aj po sociálnej a ekonomickej stránke. Židia žijúci v USA v 20. rokoch 19. storočia stále záviseli na komunitách v Európe, najmä v dodávke modlitebných kníh a tór. Nemali žiadneho rabína ani vzdelávacie inštitúcie. Miesta, kde žili, neniesli žiadne výrazné známky židovského osídlenia. Väčšina prisťahovalcov v období 1820 až 1860, teda na začiatku masovej imigrácie, boli mladí ľudia pochádzajúci z ortodoxných komunít v malých mestách a izolovaných dedinách Bavorska a českých zemí. Boli minimálne ovplyvnení akýmikoľvek politickými ideológiami alebo debatami rozoberajúcimi ich židovskú identitu. Na začiatku 20. storočia však už prichádzali obyvatelia miest, Židia, ktorí sa stretli so sociálnymi a politickými konfliktami a často sa na nich osobne podieľali. Títo prisťahovalci boli na rozdiel od imigrantov prvej polovice 19. storočia oboznámení so sekulárnou kultúrou, najmä s literatúrou.²¹ Náboženské komunity už mali svojich rabínov a synagógy. Miesta, kde žili, niesli výrazné známky prítomnosti tohto etnika. Existovali náboženské, politické, kultúrne a vzdelávacie inštitúcie s prívlastkom „židovský“, „hebrejský“. Náboženské komunity už nezáviseli na materských synagógach v Európe, ale samy vyvážali tóry a iné náboženské knihy do židovských komunít za morom. Prvá americká hagada vyšla v roku 1837 v New Yorku u Solomona Jacksona, prvého židovského kníhtlačiara v New Yorku. 43 listov obsahovalo hebrejský text a anglickú verziu, ktorú preložil David Levi. Je zaujímavé, že Hagada obsahovala aškenázske i sefardské zvyky.²²

Aj charakter USA sa v období od 1820 do 1924 výrazne zmenil. Na začiatku masovej imigrácie to bola krajina rurálneho charakteru s jediným štátom západne od Mississippi.

²⁰ Davis, Moshe a Meyer, Isidore, ed.: *The Writing of American Jewish History*, s. 289.

²¹ Grunberg, Michael W., editor: *From Haven to Home. 350 Years of Jewish Life in America*, s. 75.

²² Tamtiež, s. 17.

Štatistiky o 100 rokov neskôr už však ukazujú, že väčšina obyvateľov USA žila v tom období v mestách. V roku 1820 tvorili väčšinu obyvateľov protestanti, v roku 1920 boli majoritou (najmä zásluhou prisťahovalcov z Írska a Talianska) rímsko-katolíci. Asi najväčšiu zmenu predstavuje etnické zloženie a pôvod obyvateľstva. Zatiaľ čo v roku 1820 pochádzali obyvatelia USA takmer výlučne z Veľkej Británie, v roku 1920 sa už nedá hovoriť o väčšinovej skupine akéhokoľvek pôvodu.

Na rozdiel od nežidovských imigrantov z Írska, Talianska a Ruska, z ktorých väčšina boli poľnohospodári, Židia boli zvyčajne vyučení v nejakom remesle, vedeli čítať a písať. Existuje aj predpoklad, že vďaka znalosti viacerých jazykov (okrem jidiš či ladino ovládalo veľa z nich aj jazyk krajiny, z ktorej prišli – ruštinu, poľštinu, maďarčinu, nemčinu ai. Za zmienku stojí samozrejme aj pasívna znalosť biblickej hebrejčiny) mali výhodu v učení sa nového jazyka – angličtiny – v porovnaní s nežidovskými imigrantmi z neanglofónnych európskych krajín. Na druhej strane však boli Židia dlhú dobu považovaní za cudzincov aj potom, čo sa asimilovali – na rozdiel iných skupín imigrantov, ktorých podmienky sa po tom, čo sa asimilovali, zlepšili.²³

Najväčším prístavom prijímajúcim európskych emigrantov bol Ellis Island, vo viacerých európskych jazykoch imigrantov nazývaný aj „ostrov slz“.²⁴ Ako úrad pre imigračné záležitosti bol otvorený v roku 1892, kedy sa záležitosti týkajúce sa imigrantov dostali pod správu federálnej vlády.²⁵ Emigranti, ktorí prišli do New Yorku pred rokom 1892, prichádzali cez imigračné stredisko na Castle Island. Cesta z Európy po mori trvala štyri až šesť týždňov.²⁶ Pri vstupnej prehliadke boli imigranti podrobení krátkemu výsluchu. Otázky ohľadom ich zdravotného stavu, trestných záznamov, zamestnania, plánov v USA, adresy kam idú, mali zamedziť vstupu nebezpečných osôb. Nesprávne odpovede často znamenali niekoľkohodinové zdržanie a v niektorých prípadoch končili deportáciou.²⁷

Už od prvých desaťročí 19. storočia nemalo mesto New York možnosť dosiahnuť sociálnu stabilitu a absorbovať všetkých nových obyvateľov, neustále ekonomické a technologické zmeny a vlny imigrantov.²⁸ Na začiatku 20. storočia sa inštitúcie ako Industrial

²³ Michael, Robert: *A Concise History of American Anti-Semitism*. s. 100.

²⁴ Glenn, Susan A.: *Daughters of the Shtetl. Life and Labor in the Immigrant Generation*. New York, Cornell University Press, 1990, s. 51.

²⁵ Stein, Robert: *Jewish Americans*. s. 38.

²⁶ The Jewish American Experience. The National Museum of American Jewish History, s. 30.

²⁷ Glenn, Susan A.: *Daughters of the Shtetl. Life and Labor in the Immigrant Generation*, s. 53.

²⁸ Gerber, David A., editor: *Anti-Semitism in American History*. Chicago, University of Illinois Press, 1986, s. 285.

Removal Office a Galveston Committee snažili o relokáciu, resp. presmerovanie imigrantov z New Yorku do iných, menej zaľudnených oblastí USA. Vďaka tomuto úsiliu sa imigranti začali usadzovať po celých Spojených štátoch. Aj keď sa však Chicago a Philadelphia stali novými židovskými centrami a mestá ako Baltimore, Boston, Cleveland, Pittsburgh, Milwaukee, St. Louis a Detroit prijali veľké množstvo židovských imigrantov, New York bol *sui generis*.²⁹

V rokoch 1820 až 1924 sa Židia stali z nepatrnej časti v americkej spoločenskej mozaike výraznou prisťahovaleckou skupinou, ktorá hrala významnú úlohu pri vytváraní amerického politického, kultúrneho i náboženského života.

2.2 „Nemeckí“ Židia – imigranti zo strednej Európy.

Väčšina z 250 000 Židov, ktorí prišli do Ameriky medzi rokmi 1820 až 1880, pochádzala z území, ktoré boli súčasťou unifikovaného Nemecka od roku 1871, alebo ktorých obyvatelia, predovšetkým mestská elita v Rakúsku, Maďarsku, na Morave a v českých zemiach, boli silne ovplyvnené nemeckou kultúrou. Väčšina z dvoch a pol milióna Židov, ktorí prišli do Štátov po roku 1880 pochádzali z cárskeho Ruska.

Protižidovské zákony prijaté v Nemecku na začiatku 20. rokov 19. storočia prinútili mnohých nemeckých Židov opustiť vlasť. Prví imigranti pochádzali z Bavorska, Badenu, Westfálska, Porýnia a západného Poľska, ktoré sa stalo časťou Pruska. Boli to väčšinou mladí židovskí muži. Po roku 1840 sa pridali emigranti z území Alsaska, Sliezska, Moravy a Maďarska. Títo emigranti nemohli naplno využiť možnosti, ktoré Židom ponúkala emancipácia.³⁰ Žili oddelene od nežidov a rozprávali jidiš alebo judendeutsch. Pochádzali z veľmi chudobných rodín dedinských remeselníkov, farmárov, obchodníkov a nemali náboženské vzdelanie. Napriek tomu však šlo vo väčšine prípadov o zbožných, praktizujúcich Židov. Čím nižšia bola ich ekonomická úroveň, tým menšia bola pravdepodobnosť, že vedia po nemecky. Čím slabšie tento jazyk ovládali, tým menšiu šancu mali na získanie lepšieho zamestnania a účasť v politickej emancipácii a pohybe k strednej vrstve. V roku 1813, krátko predtým, než začala emigrácia, obmedzilo Bavorsko počet usadených Židov na svojom území a právo na ženenie zúžila na prvorodeného syna. Tieto obmedzenia sa objavili práve v období

²⁹ The Jewish American Experience, s. 30.

³⁰ Grunberg, Michael W., editor: *From Haven to Home*, s. 75.

rýchleho rastu pôrodnosti chudobného židovského obyvateľstva. Vlády sa obávali, že rastúce číslo židovskej menšiny by mohlo narušiť náboženské status quo. Ekonomická situácia a všetky obmedzenia boli najmä pre slobodných mladých ľudí hlavnými impulzmi pre emigráciu. Ich odchodom však došlo k genderovej i vekovej nerovnováhe v židovských komunitách. Veľký problém vznikol aj pre mladé ženy, ktorým emigrácia mladých slobodných mužov sťažila príležitosti na vydaj a založenie rodiny. Emigrácia bola často jedinou možnosťou nielen na manželstvo, ale aj prácu. Spoločenské konvencie však ženám nedovoľovali cestovať do USA samotným. Preto vznikla tzv. reťazová migrácia, pri ktorej najprv emigroval syn, časom poslal našporené peniaze domov na lístok pre svojho brata a spolu potom šporili pre ostatných súrodencov. Po čase sa im podarilo zarobiť dosť peňazí na to, aby sa syn – pionier vrátil domov navštíviť rodičov, nájsť si manželku a naverbovať jej sestry, sesternice a kamarátky na cestu do Ameriky, kde mali lepšie vyhliadky na prácu aj vydaj než vo vyľudnených dedinách doma. Židovské komunity v malých mestách tak zostali bez mladej generácie. Majetnejší mladí Židia, ktorí vedeli po nemecky, boli ochotní prispôsobiť svoj výzor i správanie majoritnej spoločnosti a mali tak prístup k lepším zamestnaniam, zostávali v Európe, presťahovali sa do miest ako Mníchov, Hamburg, Berlín a postupne vytvorili mestskú nemeckú židovskú strednú vrstvu.³¹

Už po Vestfálskom mieri v roku 1648 začali Židia z vidieka z nemeckých území prichádzať do miest, kde mali predtým zakázaný pobyt, ako napríklad do Hamburgu, Amsterdamu a do Londýna. Práve tieto mestá sa stali neskôr východzími bodmi pri ceste za more. Väčšina nemeckých židovských imigrantov sa usadila v New Yorku v tzv. Kleindeutschland – Malom Nemecku, kde žili nemeckí imigranti nežidovského pôvodu. Práve Little Germany sa stala neskôr Lower East Side – štvrťou s veľkou hustotou židovského obyvateľstva východoeurópskeho pôvodu. Samotný príchod do New Yorku bol pre nemeckých Židov stretnutím sa nielen s cudzou a nežidovskou kultúrou v novom prostredí, ale aj so Židmi sefardského pôvodu, ktorých spôsoby a obyčaje im boli rovnako cudzie ako tie americké. Sefardský rítus boholužieb bol odlišný od aškenázskeho, ktorý poznali z domova. Sefardskí newyorčania si tiež vyhradili právo „prvoprišielcov“ a na chudobných aškenázov sa pozerali zhora.³²

³¹ Diner, Hasia.: *The Jews of the United States, 1645 to 2000*, s. 83.

³² Davis, Moshe a Meyer, Isidore, ed.: *The Writing of American Jewish History*, s. 386.

Aj keď boli títo nemeckí imigranti veľmi chudobní, v priebehu 20 – 40 rokov začalo veľa z nich prosperovať. Taktiež sa zmenilo sociálne zloženie prisťahovalcov. Po neúspešnej revolúcii v roku 1848 začali z Nemecka prichádzať starší, majetnejší a vzdelanejší Židia.³³ Boli medzi nimi rabíni aj laici vychovaní v nemeckej kultúre, ktorí sa stali prostredníkmi medzi Nemcami a nemeckými Židmi v New Yorku. Reprezentovali svoj národ v nemeckých kluboch a asociáciách a vyjadrovali svoje sympatie s Nemeckom a nemeckou kultúrou. Práve táto neskoršia vlna vzdelaných nemeckých Židov sa stala základom židovskej nemeckej aristokracie v New Yorku. Taktiež ovplyvnila asimiláciu a sekularizáciu nemeckých Židov. Priniesla so sebou pojem boja za emancipáciu a túžbu po asimilácii.

V občianskej vojne bojovali nemeckí Židia na oboch stranách. Služba vlasti vo vojne urýchlila proces ich akulturizácie, hlavne z perspektívy nežidovských komunít. Imigranti, ktorí len nedávno prišli do USA a považovali sa za Nemcov, sa začali vnímať ako Američania. V roku 1860 bolo v USA asi 160 židovských komunít, z toho približne 30 kongregácií v New Yorku.³⁴ Asimilovali sa a stali sa tak akousi nemeckou židovskou aristokraciou. Mnohí boli bankármi či vlastníkmi obchodných domov a tovární na výrobu oblečenia. Práve ekonomická úroveň tejto prvej vlny židovských prisťahovalcov bola dôležitým faktorom pri ich strete s druhou, najväčšou vlnou prisťahovalcov z východnej Európy, ktorí začali prichádzať od 70. rokov 19. storočia.

50 rokov teda stačilo na to, aby pôvodne chudobní židovskí prisťahovalci z Nemecka začali vyzeráť, obliekať sa a správať sa ako Američania. Tieto staršie americké židovské komunity si veľmi dávali záležať na svojej reputácii medzi nežidmi a dobrým rodinným životom si zaisťovali prijatie do americkej spoločnosti.

Príchod východoeurópskych Židov najprv vnímali ako ohrozenie svojho ťažkonadobudnutého postavenia medzi Američanmi. „*My sme Američania a oni nie. My sme Izraeliti 19. storočia zatiaľ čo oni ešte obhryzávajú kosti minulých storočí. Dobrá povest židovstva určite materiálne utrpí, čo istotne zníži naše spoločenské postavenie,*“ opísal situáciu zakladateľ reformného judaizmu v USA Isaac M. Wise, ktorý takto vyjadril postoj väčšiny nemeckých Židov v USA.³⁵ Tí sa obávali, že ich chudobní, nevzdelaní spoluverci hovoriaci jidiš urobia na Američanov zlý dojem a tým negatívne ovplyvnia spôsob myslenia majoritnej spoločnosti voči všetkým Židom, nevynímajúc tých, ktorí sa už začali považovať za Američanov

³³ Stein, Robert: *Jewish Americans*, s. 9.

³⁴ Grunberg, Michael W., editor: *From Haven to Home*, s. 47.

³⁵ Stein, Robert: *Jewish Americans*, s. 26.

a tešili sa dobrému postaveniu. Je pravdou, že v tomto období naozaj došlo k incidentom s protižidovským podtónom. Ich príčinou však boli skôr ekonomické problémy na prelome 19. a 20. storočia.³⁶

Túto situáciu riešili nemeckí Židia v duchu dohody domácich s prvými židovskými prisťahovalcami v New Amsterdame – aby neboli ich chudobnejší spoluverci bremenom pre spoločnosť, začali ich nemeckí Židia podporovať. Cieľom sa preto stalo založenie inštitúcií, ktoré by pomohli zlepšiť podmienky novoprišielcov a urýchliť proces ich amerikanizácie.

V roku 1893 založili Educational Alliance. Riešenie, s ktorým prišli nemeckí Židia z Uptownu (so zlepšením ich ekonomickej situácie sa menili aj miesta, kde žili – z Little Germany sa stala Lower East Side, kde sa začali usadzovať noví východoeurópski židovskí prisťahovalci a nemeckí Židia sa medzitým usadili v lepších štvrtiach horného Manhattanu), bolo založené na štedrej finančnej pomoci a vzdelávacom programe, ktorý ponúkal hodiny anglického jazyka, umenia, hudby a divadla. Židia z Lower East Side v tom však videli skôr aroganciu a strach ako filantropickú pomoc bližným spoluvercom.³⁷

Organizácia na pomoc židovským imigrantom, tzv. Hebrew Immigrant Aid Society, známa pod skratkou HIAS, pomáhala prisťahovalcom už na Ellis Island prostredníctvom agentov. Šlo najmä o tlmočenie, poradenstvo, pomoc s hľadaním bývania i práce a dokonca vyhľadávanie príbuzných.³⁸

Pre Židov ďalších imigračných vln bol príklad nemeckých Židov akýmsi modelom ako sa stať Američanom a zostať Židom. Trvalo však dlho, pokiaľ sa rozdiely medzi nimi zmazali a obe skupiny boli ochotné vzájomne sa dopĺňať.

2.3 Vlny z východnej Európy

„Myslím, že viem, ako vyzerá normálny Žid v New Yorku. Normálny Žid...je ten, ktorého otec alebo on sám hovorí po anglicky s nemeckým prízvukom. Abnormálny Žid..hovorí po anglicky s prízvukom ruským...Človek, ktorý hovorí po anglicky s nemeckým prízvukom je domáci, ale človek ktorý má ruský prízvuk je cudzinec.“³⁹

³⁶ Michael, Robert: *A Concise History of American Anti-Semitism*, s. 97.

³⁷ Wolfman, Ira: *Jewish New York*, s. 17.

³⁸ Tamtiež, s.43.

³⁹ Rischin, Moses: *The Promised City. New York Jews 1870 – 1914*. Harper and Row, 1962, s. 238.

Už v prvej, „nemeckej“ vlne imigrácie boli aj Židia z Litvy, Ruska a Haliča. Títo imigranti boli veľmi podobní tým, ktorí boli súčasťou veľkého exodu po roku 1880. Už v roku 1852 bolo v New Yorku dostatočné množstvo ruských Židov, aby založili vlastnú kongregáciu nazvanú Beth Hamidrash Hagadol. Tieto skoršie vlny imigrantov z východnej Európy sú však často ignorované - a nielen preto, že boli podstatne menšie. Za hlavnú príčinu masovej imigrácie po roku 1880 sú považované predovšetkým pogromy v cárskom Rusku. Toto dramatické pozadie spôsobilo, že sa často východoeurópska prisťahovalecká vlna na konci 19. storočia označuje za ruskú, krivdiac tak nielen ruským židovským imigrantom pred rokom 1880 ale najmä Židom z ostatných častí východnej Európy, ktoré nepatrili pod cárské Rusko. V Rakúsko-Uhorsku a v Haliči síce pogromy neboli tak rošírené, Židia tam však žili v biede a emigrácia bola pre nich často jedinou možnosťou ako zlepšiť svoje životné podmienky.

Druhou vlnou židovských prisťahovalcov do New Yorku, ktorá narušila život nemeckých imigrantov, boli teda Židia z východnej Európy – z Ruska, Poľska, Rumunska, Litvy a Maďarska. Títo Židia prišli z tradičného židovského prostredia, z kompaktných, homogénnych komunit, v ktorých prevládal náboženský spôsob života a židovské hodnoty. Na rozdiel od západnej Európy tu existoval pojem príslušnosti k židovskému národu. Spôsob života bol viac menej určený a ovplyvnený kompaktnosťou komunity. Väčšina tých, ktorí emigrovali, boli chudobní, nevzdelaní a tí, ktorí boli ovplyvnení sekularizmom. Tí majetnejší, alebo pochádzajúci z vyšších kruhov zostávali. Nábožní Židia a tradicionalisti boli ovplyvnení správami z „nového sveta“ o „wenig yiddishkeit“, nedostatku židovstva či „toho židovského“. ⁴⁰

Na rozdiel od nemeckých židovských imigrantov, ktorí mali nemecké vzdelanie, nemali východoeurópski prisťahovalci poľské či ruské vzdelanie. Svojich amerikanizovaných spoluvercov títo noví imigranti obdivovali a závideli im. Mnohí sa im snažili pridobnúť, učili sa po nemecky a prijali nemeckú kultúru. Boli však aj takí, ktorí im vyčítali odklon od ortodoxie v podobe reformného judaizmu. Ešte viac než náboženské rozdiely zavážili rozdiely sociálne a kultúrne. U nemeckých židov im chýbal pocit spolupatričnosti, spoločného židovského osudu, ktorý existoval medzi chudobnými novoprišelcami. Vníмали ich veľký sociálny odstup a poskytnutú pomoc považovali za prejav chladnej, „vedeckej“ dobročinnosti a najmä

⁴⁰ Davis, Moshe a Meyer, Isidore, ed.: *The Writing of American Jewish History*, s. 391.

nadradenosti.⁴¹

Aj keď sa o židovských imigrantoch z východnej Európy hovorí až v súvislosti s obdobím počínajúcim atentátom na ruského cára v roku 1881, už v prvých desaťročiach 19. storočia prichádzali z východnej Európy prví prisťahovalci židovského pôvodu. V priebehu prvých 70 rokov ich prišlo asi 10 tisíc. Ďalších asi 40 tisíc prisťahovalcov prišlo medzi 1870 a 1880.⁴² Rozšírený názor, že odchod týchto ľudí do USA bol ovplyvnený udalosťami súvisiacimi s atentátom na ruského cára Alexandra II. v roku 1881 je síce pravdivý, ale zároveň vynecháva fakt, že druhá vlna židovskej imigrácie začínala pozvoľna už od 70. rokov, teda približne desať rokov pred spomenutou udalosťou, označovanou za akýsi stimul emigrácie, alebo, lepšie povedané, príčinu protižidovských pogromov, útočisko pred ktorými hľadali emigranti v USA.

V samotnom Rusku židovská populácia medzi rokmi 1800 až 1840 vzrástla z jedného na dva milióny obyvateľov a do roku 1880 sa opäť zdvojnásobila, až dosiahla počet šiestich miliónov na prelome storočia. Životné podmienky boli zlé. Židia boli neustále obmedzovaní absolutistickou vládou. Revolúcie v Poľsku a cárske zákony z prvej polovice 19. storočia, podľa ktorých museli židovskí chlapi slúžiť v armáde, prinútili mnohých mladých Židov z Poľska a Ruska k emigrácii do USA.⁴³ Imigrácia 70. rokov súvisela so zlou ekonomickou situáciou, cholerovou epidémiou v roku 1868, hladomorom v Poľsku v roku 1869 a veľkým pogromom v Odeze v roku 1871. Krátke obdobie modernizácie, v ktorom sa dosiahlo zrušenie nevoľníctva a Židom svitalo na lepšie časy vďaka prístupu k sekulárnemu vzdelaniu, skončilo v roku 1881 atentátom na cára Alexandra II. Nasledovali pogromy a obmedzenie práv a slobôd rôznymi reštriktívnymi opatreniami. Počas nasledujúcich rokov sa tak emigrácia do USA stala jedinou možnou cestou za lepším životom. USA však neboli len útočiskom, boli vnímané ako zaslúbená krajina, nový domov. Veľa Židov tejto imigračnej vlny sa dostalo do USA postupne, pobudnúc určitý čas na nemeckom území alebo na britských ostrovoch predtým, než sa vydali na plavbu za oceán. Boli síce veľmi podobní židovským imigrantom, ktorí prišli do USA priamo z Litvy, Poľska a Ruska v 60. a 70. rokoch, ale na rozdiel od nich im krátky čas, ktorý strávili ako

⁴¹ Sklare, Marshall: *The Jew in American Society*. Library of Jewish Studies, 1974, s. 45.

⁴² *The Jewish American Experience*, s. 29.

⁴³ Rischin, Moses: *The Promised City. New York Jews 1870 – 1914*, s. 19.

podomoví obchodníci v Írsku, Walese, Anglicku a Škótsku umožnil pochytiť základy anglického jazyka.

Na rozdiel od iných imigrantov (napr. Talianov, ktorí prichádzali ako tzv. „birds of passage” – ako jednotlivci, ktorí prišli pripraviť pôdu pre ostatných členov rodiny) boli Židia druhej veľkej vlny výnimoční tým, že prichádzali ako kompletne rodiny. Aj to dokazovalo, že prišli do USA natrvalo. Veľa iných imigrantov sa po pár rokoch v USA vrátilo so zárobkom naspäť do vlasti.

Imigranti pochádzali väčšinou z nižších vrstiev. Vyučení remeselníci tvorili asi 60% všetkých prisťahovalcov, ale asi len 40% imigrantov židovského pôvodu. Židia z východnej Európy neodchádzali len kvôli protižidovským náladám a pogromom. Hlavným dôvodom boli lepšie ekonomické podmienky v „goldene medine“ – „zlatej krajine“.⁴⁴ Medzi rokmi 1881 a 1914 pricestovalo do Spojených štátov takmer dva milióny Židov, pričom väčšina z nich pochádzala z východnej Európy. Len migrácia v rámci vyhnaní zo Španielska má porovnateľne masový charakter.⁴⁵ Na rozdiel od prisťahovalcov z Nemecka, ktorí boli hrdí na svoju domovinu, cítili sa byť Nemcami a mnohí z nich dúfali, že sa budú môcť do svojej starej vlasti vrátiť, imigranti z Ruska a krajín východnej Európy boli radi, že sa im podarilo odísť. Iba necelých 5% týchto emigrantov sa vrátilo naspäť do Európy.⁴⁶

Podobne ako nemeckí Židia predchádzajúcej imigračnej vlny, aj židovskí imigranti z východnej Európy boli konfrontovaní nielen s neznámym americkým prostredím, ale aj iným židovským prostredím, na aké boli zvyknutí doma. New York v tom čase charakterizovalo rastúce priemyselné hospodárstvo, v ktorom bol potrebný neustály prílev lacnej pracovnej sily. Ohľad na samotného robotníka sa nebral. Dominantná skupina miestnych obyvateľov, protestantov anglosaského pôvodu, začala rozlišovať „starších, cenných“ židovských prisťahovalcov z nemeckých území a „nových, bezcenných“ imigrantov z východnej Európy. Írski a nemeckí prisťahovalci ich často napádali a urážali. Ani židovské prostredie New Yorku nebolo priateľskejšie alebo schopné týmto novým imigrantom uľahčiť príchod na nový kontinent. Reformné bohoslužby konané v nedeľu boli pre východoeurópanov rovnako neznáme ako sefardské liturgie v portugalčine pre predošlých imigrantov z nemeckých území.

⁴⁴ Diner, Hasia: *Hungering for America*, s. 176.

⁴⁵ Stein, Robert: *Jewish Americans*, s. 25.

⁴⁶ Tamtiež, s. 26.

2.4 Sefardskí a orientálni Židia

Prvými židovskými prisťahovalcami v Amerike boli už spomínaní Židia sefardského pôvodu z holandských kolónií v Južnej Amerike. Aj keď nasledujúce vlny prisťahovalcov boli prevažne aškenázske, na počiatku 20. storočia zmenila zloženie tejto aškenázskej komunity na Lower East Side malá skupina sefardských Židov z Turecka, Balkánu, Bulharska, Libanonu, severnej Afriky, Sýrie a romaniotov z Grécka. Hlavnou príčinou ich emigrácie boli zlé životné podmienky, politická situácia v rozpadávajúcej sa Osmanskej ríši a turecko – grécke vojny. Medzi rokmi 1900 až 1925 emigrovalo do USA asi 40 000 Sefardov z týchto území.⁴⁷ Väčšina z nich hovorila jazykom ladino a usadila sa v okolí Allen Street v Lower East Side v New Yorku, osídlenej predovšetkým Židmi z východnej Európy, ktorí sa tam usadzovali od 70. rokov 19. storočia. Tak, ako došlo k tichým konfliktom medzi týmito Židmi a spoločensky už akceptovanými a asimilovanými Židmi z nemeckých území a strednej Európy, aj nová skupina sefardských prisťahovalcov vzbudila nevôľu a podozrenie u Sefardov komunity Shearit Israel – prvých newyorských Židov, ktorých ekonomická situácia sa počas ich už asi 150 ročnej prítomnosti v New Yorku výrazne zlepšila.

Medzi túto skupinu imigrantov patria aj prisťahovalci z Grécka, ktorí sa nazývajú Romanioti a nepatria k sefardským ani k aškenázskym Židom. Na Lower East Side si založili svoju vlastnú kongregáciu pod názvom Kehila Kedosha Janina, podľa gréckeho mesta, odkiaľ pochádzajú. Usadili sa v ňom už v prvom storočí o.l., po zničení jeruzalemského Chrámu. Ako otroci boli poslaní do Ríma, ale počas plavby ich nepriaznivé poveternostné podmienky prinútili pristáť v Grécku, kde sa napokon usadili.

Táto „orientálna“ prisťahovalecká vlna pozostávala z veľmi chudobných, nevzdelaných Židov. Bol medzi nimi rozšírený alkoholizmus, prostitúcia, opúšťanie rodín otcami a zanedbávanie výchovy detí. Muži pracovali ako pouliční predavači alebo v továrni na výrobu cigariet, ktorú založili bratia Schinasiovci z Turecka.⁴⁸ Len málo z nich mohlo prosperovať ako táto rodina a pár iných sefardských imigrantov, ktorí začali obchodovať s orientálnymi kobercami alebo starožitnosťami. Až v 20. rokoch začali aj bežní Židia z tejto imigračnej vlny

⁴⁷ Wolfman, Ira: *Jewish New York*, s. 24.

⁴⁸ Sachar, Howard M.: *A History of the Jews in America*, s. 338.

prosperovať, z pouličných predavačov sa stali majitelia obchodov, z čašníkov majitelia kaviarní a reštaurácií z blízkovýchodnou kuchyňou.

Jednou z typických zvláštností týchto východných Sefardov bola nejednotnosť komunit, ktorá bola dedičstvom blízkovýchodnej spoločenskej rôznorodosti. U arabsky hovoriacich sýrskych Židov v New Yorku tak vznikli dve synagógy, jedna pre imigrantov z Damašku, druhá pre allepských Židov. Grécki Židia sa držali oddelene. Existovali dve francúzske komunity z Konštantínopolu a z Maroka a jedna anglická komunita z Gibraltaru. Moise Gadol, editor sefardského periodika *La america*, napomínal všetkých Sefardov k zjednoteniu a v roku 1913 zorganizoval Federáciu orientálnych Židov. Táto organizácia sa však ukázala byť zbytočnou, pretože žiadna z komunit nebola ochotná vzdať sa svojej autonómie.⁴⁹

⁴⁹ Sachar, Howard M. : *A History of the Jews in America*, s. 339.

3. Ekonomická diverzifikácia

3.1. Všeobecný charakter ekonomickej situácie imigrantov

Od začiatku prisťahovalectva do USA bol americký kontinent pre Židov ekonomicky vyhovujúci a prijateľnejší než Európa. Ako "večná menšina" boli Židia stále schopní prežiť storočia prenasledovania vďaka svojej schopnosti stále nájsť nové možnosti a východiská pre svoju ekonomickú činnosť a kultúrny život. Takto sa stali pioniermi aj rôznych odvetví americkej ekonomiky.

Po príchode do New Yorku a usadení sa museli rodiny prisťahovalcov vyriešiť otázku príjmov, rozhodnúť, kto z domácnosti bude pracovať a finančne tak zabezpečovať rodinu, kto a ako dlho bude môcť chodiť do školy. V období veľkej prisťahovaleckej vlny z východnej Európy potrebovala priemerná rodina asi 800 dolárov ročne na stravu, ubytovanie, kúrenie, dopravu a iné bežné výdaje. Väčšina rodinných živiteľov však zarobila výrazne menej. Na základe prieskumu z rokov 1907 až 1908 zistila komisia pre imigráciu v USA, tzv. The United States Immigration Commission, že priemerný ročný príjem ruských židovských imigrantov v New Yorku je 520 dolárov, teda len 65% sumy potrebnej pre „normálny životný štandard“. V porovnaní s 64% rodených Američanov, len 20% percent židovských mužov bolo schopných zabezpečiť celú rodinu.⁵⁰ Podľa tejto komisie vyzerali komplexné príjmy typickej židovskej rodiny v Lower East Side na začiatku 20. storočia takto:

„ Ruská židovská rodina pozostáva približne zo šiestich osôb. Hlava rodiny má 49 rokov, pracuje ako krajčír a zarába 200 dolárov ročne. Má ženu a štyri deti. Najstaršia dcéra má 19 rokov, pracuje ako šička a zarába taktiež 200 dolárov ročne. Jej mladšia sestra pracuje za dva a pol dolára na týždeň, čo je 87 a pol dolára za obdobie šiestich mesiacov. Dve najmladšie deti chodia do školy. Nájomné za ich tri izby je 16 dolárov na mesiac. Celkový ročný príjem rodiny je 575 dolárov.“⁵¹

Tento popis vynecháva fakt, že okrem detí boli často zárobkovo činné aj matky. Veľkým problémom však bola otázka opateru najmladších detí. Na rozdiel od komunít vo východnej

⁵⁰ Glenn, Susan A.: *Daughters of the Shtetl. Life and Labor in the Immigrant Generation*, s. 64.

⁵¹ Tamtiež, 66.

Európe, kde sa o nich v prípade neprítomnosti matky (nákup, predaj na trhu, rodinné podnikanie atď.) postarali starí rodičia, príbuzní, susedia, sluhovia alebo učni, v USA to bolo komplikovanejšie. Zveriť deti do rúk starších súrodencov znamenalo obmedziť ich vzdelanie alebo sa vzdať príjmov, ktorými mohli do rodinného rozpočtu prispievať. New York poskytoval pracovné miesta mladým ľuďom všetkých vekových kategórií. Opatera malých detí si tak vynútila náhradné riešenia, tzv. Jewish nurseries. Aj keď už existovali takéto inštitúcie podobné dnešným škôlkam a jasliam, nebol ich dostatok. V roku 1904 boli na Lower East Side len 3 židovské detské jasle. Do roku 1917 ich počet vzrástol, ale napriek tomu mohlo byť v 14 židovských jasliach v New Yorku umiestnených len 1400 detí. V prípade, že sa na dieťa nedostalo, nebolo výnimkou nechať ho zamknuté v byte čakať, až sa rodičia a súrodenci vrátia z práce.⁵²

Vo všeobecnosti sa dá povedať, že pre židovských imigrantov v USA platí istá podobnosť: čím dlhší pobyt v novej krajine, tým viac príležitostí, stúpanie na spoločenskom rebríčku a v prípade menej pobožných aj asimilácia a amerikanizácia. V mladších imigračných vlnách a najmä v druhej a tretej generácii hralo tiež veľkú úlohu vzdelanie.

Štúdium a vzdelanie bolo stále židovskou tradíciou, i keď sa väčšinou vzťahovalo na štúdium náboženské. V New Yorku dostala táto tradícia úplne iné rozmery. Schopnosť čítať a písať sa tu cenila oveľa viac než v štetloch východnej Európy a sekulárne štúdium bolo prístupné všetkým a hlavne zadarmo. Rodičia videli riešenie svojej zlej finančnej situácie vo viere v americký sen: spoliehali sa na svoje študujúce deti, že im vzdelanie zaručí lepšiu budúcnosť a spoločenské postavenie a uznanie. Napriek tomu však mnoho mladých ľudí muselo školu nechať kvôli tomu, že prácou a extra zárobkom mohli rodine pomôcť okamžite. Náhradnou alternatívou bola tzv. večerná škola, ktorú navštevovali mladí ľudia po práci. Imigranti židovského pôvodu navštevovali tieto inštitúcie vo väčšej miere než akikoľvek iní imigranti. Ak nemohli navštevovať ani večerné školy, stretávali sa v sobotu večer vo svojich bytoch a spolu čítali knihy v angličtine.⁵³ Príčinou tejto húževnatosti bola viera v amerikanizáciu cestou vzdelania a slobodný prístup k nemu, ktorý Amerika ponúkala.

Okrem práva na vzdelanie a náboženskej slobody ponúkala Amerika aj slobodu prejavu. Najmä východoeurópski Židia, zvyknutí na cenzúru a rôzne obmedzenia týkajúce sa

⁵² Glenn, Susan A.: *Daughters of the Shtetl. Life and Labor in the Immigrant Generation*, s. 71.

⁵³ Tamtiež, 155.

zhromažďovania a slobodných prejavov, začali toto právo plne využívať. Avšak už na začiatku židovskej imigrácie do USA vychádzalo v rokoch 1823 až 1825 periodikum *The Jew*. V období rokov 1885 až 1900 vzniklo v USA takmer sto rôznych periodík. V samotnom New Yorku vychádzalo v tomto období asi 20 denníkov písaných v jidiš.⁵⁴ Vychádzali však aj v nemčine, hebrejčine a ladino a každý z nich bol určený pre špecifickú skupinu židovského obyvateľstva. Jednotlivé periodiká sa sústredili na udalosti a správy z konkrétnej krajiny, z ktorej čitatelia – imigranti pochádzali a v ktorej ešte stále žili ich rodiny, príbuzní a priatelia. *New Yorker Idische Zeitung* bol pre maďarských Židov, *Yiddisher Geyst* pre rumunských a *Yidishe Wochenblatt* pre haličských židovských prisťahovalcov. Dôležitou témou bol taktiež sionizmus a vývoj v židovských osídleniach v Palestíne a to najmä v periodikách písaných v hebrejčine, akými boli v New Yorku *Ha-Leumi* alebo *Ha-Pisgah*. Väčšina periodík bola politicky orientovaná. *Yiddishes Tageblatt* patril newyorským republikánom, *Der Forverts* socialistom. Napriek inej politickej, náboženskej i jazykovej afiliácii spájali židovské periodiká boj za práva imigrantov aj Židov vo svete a boj proti rasizmu v USA.⁵⁵

3.2. Sociálne inštitúcie

Najstaršou americkou židovskou organizáciou založenou prisťahovalcami bola Bnei Brith. Vznikla v roku 1843 v New Yorku z iniciatívy dvanástich mladých židovských imigrantov zo strednej Európy žijúcich v štvrti Kleindeutschland, ktorým bolo odmietnuté prijatie do miestnej slobodomurárskej lóže. Sprvoti sa pomenovali *Bundes Bruder*, ale čoskoro názov zmenili na hebrejské *Bnei Brith*, čo v preklade znamená „synovia zmluvy“. V stanovách si voľne požičiavali od slobodomurárov i od iných podobných spolkov, ktoré boli v 19. storočí tak populárne medzi americkými mužmi, ale k všetkému pridávali židovský odtieň. Zdravili sa tajnými znameniami a hebrejským pozdravom *shalom aleichem*, stretávali sa v lóžach, ktoré mali hebrejské mená. Svojim členom ponúkali rôzne finančné výhody, najmä v prípade choroby alebo smrti v rodine. Každá lóža sa venovala iným sociálnym aktivitám. Niektoré podporovali židovské školy, iné sponzorovali náboženské obrady, poskytovali priestory pre prednášky rabínov, zakladali knižnice so židovskou literatúrou.

⁵⁴ Sklare, Marshall: *The Jew in American Society*, s. 62.

⁵⁵ Diner, Hasia.: *The Jews of the United States, 1645 to 2000*, s. 188.

V roku 1860 už existovalo v New Yorku 44 dobročinných a charitatívnych židovských spolkov. Patrili medzi ne židovské sirotčince, nemocnice, Severoamerická spoločnosť pre podporu Židov v Palestíne či Spoločnosť pre vzdelávanie chudobných detí.

Ďalšou z inštitúcií, ktoré založili nemeckí Židia, bola na rozdiel od Bnei Brith menej orientovaná na vlastných členov. Jej hlavným poslaním bola pomoc židovským prisťahovalcom z východnej Európy. Nazývala sa Educational Alliance – organizácia na podporu vzdelávania. Ponúkala tiež zdravotnú starostlivosť, starostlivosť o deti, športové aktivity a poradenské služby. Čo sa týka vzdelávania, ponúkala táto inštitúcia, sídliaca na Lower East Side – teda uprostred más chudobných imigrantov, ktorým mala pomáhať – rôzne prednášky, vyučovanie angličtiny, knižnicu, kurzy šitia, hudby, divadla i kreslenia.⁵⁶ V roku 1903 vydala Educational Alliance pamflet v jidiš pod názvom „Sholom aleichem zu imigranten,“ „Vitajte, prisťahovalci.“ Mal poučiť imigrantov o rozdieloch medzi starou a novou vlasťou. Označoval imigráciu ako presun z tmy na svetlo a nabádal židovských prisťahovalcov, aby prijali „pokrokové“ spôsoby americkej strednej vrstvy.⁵⁷

I noví východoeurópski prisťahovalci si zakladali svoje vlastné inštitúcie, často totiž vnímali pomoc od zámožných nemeckých Židov ako prejav arogancie. Asi najvýznamnejším produktom boli tzv. „Landsmanschaften“, založené krajanmi, „Landsleit“ – imigrantami z toho istého mesta či kraja v Európe. Svoju Landsmanschaft si založili napríklad krajanovia – Landsleit – z Bialystoku, Dobromila, Tarnopola či Odesy. Tieto skupiny poskytovali svojim členom rôzne služby, ako napríklad pôžičky, poistenie, zdravotnícku pomoc a starostlivosť, riešenie záležitostí spojených s pohrebom a podobne. Roku 1915 bolo v New Yorku 500 takýchto skupín, reprezentujúcich i najmenšie mestečká východnej Európy.⁵⁸ Medzi ich aktivity patrila finančná pomoc v naliehavých prípadoch, poskytnutie miesta, odkiaľ sa mohli spojiť s rodinou doma, hľadanie príbuzných medzi prisťahovalcami a najmä finančne menej náročné právnické a zdravotnícké služby. Tiež častokrát fungovali ako neoficiálne realitné a sprostredkovateľské agentúry a organizovali rôzne kultúrne podujatia. V roku 1905 bolo v meste New York viac než

⁵⁶ Wolfman, Ira: *Jewish New York*, s. 60.

⁵⁷ Igra, Anna R.: *Wives Without Husbands. Marriage, Desertion, and welfare in New York, 1900 - 1935*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 2007, s. 8.

⁵⁸ Tamtiež, s. 63.

1000 takýchto spoločností a časom sa ich počet ešte zvýšil. O päť rokov neskôr, v roku 1910, ich bolo už 2000. Takmer všetky sídlili na Lower East Side.⁵⁹

Na rozdiel od týchto malých svojpomocných skupín, Hebrew Immigrant Aid Society pomáhala imigrantom nezávisle od afiliácie k tomu ktorému mestu či komunite. Ako vyplýva z názvu, bola to spoločnosť pre pomoc imigrantov a na rozdiel od Educational Alliance bola založená Židmi z východnej Európy. Je však známe, že aj táto „východoeurópska“ organizácia dostávala neustále finančné príspevky zo strany bohatých nemeckých Židov z Uptownu. Jej zástupcovia sa zvyčajne stretli s prisťahovalcami už na Ellis Island, kde im pomáhali zakúpiť vlakové lístky do ďalších destinácií a tým, ktorí sa chceli usadiť v New Yorku, pomohli nájsť príbuzných, ubytovanie a prácu. Vydávali sa taktiež viacjazyčné brožúrky s radami a inštrukciami. Členovia organizácie zastupovali imigrantov na súdoch.⁶⁰ So zvyšujúcim sa počtom takýchto inštitúcií hrozila kontraproduktivita práce a v roku 1917 bola založená zjednocujúca organizácia pod názvom Federation of Jewish Philantropies, z ktorej sa neskôr vyvinul dnešný United Jewish Appeal.

V roku 1893 vznikla ženská organizácia, National Council of Jewish Women. Združovala kluby a dobrovoľnícke spoločnosti a jej hlavnou úlohou bolo sebazvedelávanie židovských žien a zavedenie programu sociálnych reforiem. Jej členkami boli židovské ženy zo stredných vrstiev, ktoré sa podobne ako „mužské“ organizácie, zameriavali na prisťahovalcov z východnej Európy. Svoju rolu tu opäť zohrávala spolupatričnosť a pocit zodpovednosti za spoluvercov. Ako to vyjadrila prvá prezidentka NCWJ Rebekah Kohut, „Keďže Žid je kritizovaný a napádaný ako kmeň, je povinný sa brániť ako kmeň, či sa mu to páči, alebo nie.“⁶¹ Členky NCWJ sa predovšetkým starali o imigrantky, najmä o mladé dievčatá. Ich hlavnou úlohou bolo zabrániť, aby sa tieto dievčatá dali naverbovať na prostitúciu, ktorá bola v New Yorku prekvapujúco rozšírená aj medzi ženami židovského pôvodu. Keďže táto skutočnosť mohla uškodiť celej židovskej menšine v New Yorku, NCWJ sa jej venovala ako jednej zo svojich hlavných náplní práce a hľadala riešenie tohoto problému. Najímala agentky, ktoré mali svoje stanovištia na Ellis Island a ponúkali pomoc židovským prisťahovalkyniam prichádzajúcim bez doprovodu. Ak ešte

⁵⁹ Stein, Robert: *Jewish Americans*, s. 52.

⁶⁰ Wolfman, Ira: *Jewish New York*, s. 63.

⁶¹ Igra, Anna R.: *Wives Without Husbands. Marriage, Dessertion, and Welfare in New York, 1900 - 1935*, s. 18.

nemali kde bývať, agentky im poskytli ubytovanie v budovách NCJW. Rozdávali letáky v jidiš, upozorňujúce na nebezpečenstvá číhajúce na ženy v New Yorku:

„Bud'te ostrážité najmä pri ludoch, ktorí vám budú ponúkať ľahkú, dobre platenú prácu či dokonca manželstvo. V New Yorku je veľa podlých mužov, ktorí takto privedú dievčatá do záhuby. Stále sa rad'te s členkami Council of Jewish Women, ktoré vám vo všetkom poradia.“⁶²

Okrem sociálnej funkcie plnila NCJW aj úlohu jednotného hlasu židovských žien v politických otázkach. Zaujímala postoj v otázke kontroly pôrodnosti a používania antikoncepcie, ženských práv ale aj otázok, ktoré sa netýkali bytostne len žien. Podporovala neobmedzenú imigráciu a podobne ako ostatné židovské organizácie lobovala proti legislácii, ktorá mala obmedziť počet povolených prisťahovalcov.

3.3 Druhy zamestnaní

Prieskum pod záštitou Baron de Hirsch Fund z roku 1890 ukázal, že z počtu 22,400 zamestnaných Židov v troch newyorských dištriktoch pracuje 15% vo výrobe, 13% ako majitelia obchodov a 11% ako podomoví a pouliční predavači. Veľa z nich pracovalo ako učители a hudobníci.⁶³ Na prelome storočia 66% z celkového počtu zamestnaných židovských imigrantov malo odborné vedomosti a zručnosti v niektorom druhu priemyslu alebo remesla, čo bolo oveľa viac než v akejkoľvek inej prisťahovaleckej skupine. V tabuľkách Immigrant Commission zaujímali Židia prvých 26 zo 47 remesiel a v ôsmich z nich boli absolútnou väčšinou. Predstavovali 80% klobúčnikov, 75% kožušníkov, 68% krajčírov a viazačov kníh a 60% hodinárov. Ďalej boli medzi nimi výrobcovia cigár, koňských sediel, šperkári, zlatníci, fotografi, maliari, kováči, pekári či stolári. Židov začalo pribúdať aj v stavebníctve, najmä v posledných rokoch 19. storočia, keď sa obyvatelia Lower East Side začali sťahovať do nových častí Harlemu, Washington Heights a štvrtí ako Williamsburg a Bronx.⁶⁴

Jedným z najrozšírenejších spôsobov obživy, ktorý slúžil ako odrazový mostík pre nových prisťahovalcov, ktorí boli bez remesla, bol rôzny pouličný predaj. V prieskume z roku

⁶² Diner, Hasia.: *The Jews of the United States, 1645 to 2000*, s. 193.

⁶³ Davis, Moshe a Meyer, Isidore, ed.: *The Writing of American Jewish History*, s. 236.

⁶⁴ Rischin, Moses: *The Promised City. New York Jews 1870 – 1914*, s. 59.

1906 sa uvádza až 2362 takýchto obchodníkov na Lower East Side.⁶⁵ Celé ulice Lower East boli bazármi, tržnicami pod holým nebom, z ktorých najväčšou bola Hester Street. Tento druh práce ponúkal predajcovi flexibilitu, čo mu dovoľovalo pokračovať v náboženskom štúdiu. Po našetrení finančných prostriedkov sa niektorým podarilo založiť si vlastný obchod. Najčastejšie na vozíkoch ponúkali obnosené šatstvo a jedlo, po ktorom bol veľký dopyt aj z dôvodu, že Židia z východnej Európy zväčša dodržiavali zákony kašrutu, rituálne čistého jedla. Nemohli alebo nechceli nakupovať v nekošer obchodoch a tak sa spoliehali na pouličných židovských predajcov z vlastných kruhov, ktorých tovaru dôverovali.

Postupne však boli vozíky vytlačené obchodmi, bufetmi a košer reštauráciami, ako aj prvými židovskými košer podnikmi ako bol Hebrew National Delicatessen. V roku 1899 už existovalo v Lower East Side 140 obchodov so zmiešaným tovarom, 131 mäsiarstiev, 36 pekární, 9 stánkov s pečivom, 14 obchodov s mliečnymi výrobkami a vajíčkami, 10 lahôdok, 9 obchodov s rybami, 7 obchodov s ovocím a zeleninou a nespočetné množstvo stánkov s cukrovinkami, kávou, sódou, sled'ami, pečivom, atď.⁶⁶ Podľa Hasie Diner istý druh pokrmov, ktoré boli bežnou stravou Židov vo východnej Európe, si so sebou „priniesli“ prisťahovalci aj do USA a zostal emblematickým pre toto etnikum. Napriek tomu, že Židia objavovali aj nové druhy potravy na americkom kontinente, ich tradičné pokrmy ich „ukotvili v tradícii a minulosti“.⁶⁷

3.3.1 Židovskí imigranti a jedlo. Otázka košer jedla

Mnohí nábožní Židia sa obávali, že prosperita a vplyv americkej kultúry ohrozia ich židovskú identitu. Najmä pre Židov, ktorí prišli z východnej Európy medzi rokmi 1881 až 1914 bolo ťažké udržať, resp. utvoriť novú židovskú identitu kvôli vplyvom americkej kultúry na prelome storočí. Americká realita nabúrала prísnosť a poriadok spôsobu stravovania židovských prisťahovalcov, ktorý bol založený na pomerne širokom konsenze ohľadne kašrutu. Väčšina Židov tieto zákony dodržiavala a spôsob, akým sa stravovali, ich v Európe oddeľoval od nežidov. Amerika bola pre nich výzvou aj v základných životných zvyklostiach. V USA si postupne mohli dovoliť aj v bežný deň jesť stravu, ktorá bola kedysi synonymom hojnosti a jedla sa len na sviatky alebo šabat. „Čo sa týka jedla, v New Yorku bol každý večer piatkovým

⁶⁵ Rischin, Moses: *The Promised City. New York Jews 1870 – 1914*, s. 43..

⁶⁶ Tamtiež, s. 56.

⁶⁷ Diner, Hasia: *Hungering for America*, s.178.

večerom a každý deň bol sobotou,“ vyjadril sa istý rumunský Žid na návšteve u svojich newyorských príbuzných v roku 1900.⁶⁸

Problém kašrutu súvisel s politickou štruktúrou v Amerike. Nezaujím na požiadavkách náboženských komunít zo strany vlády umožňoval židovským mäsiarom predávať čokoľvek chceli ako „košer“. V New Yorku sa preto spojilo niekoľko kongregácií a vytvorilo v roku 1887 Asociáciu ortodoxných hebrejských kongregácií. Prvým krokom asociácie bolo pozvanie rabína Jakoba Jozefa z Vilna, ktorého úlohou bol dohľad nad kvalitou a predajom košer mäsa. Jeho mzdou mal byť zisk z predaja košer kurčiat, na ktoré Jozef pridal polcentovú daň. Každé kura bolo označené kovovým plieškom, ktorý znamenal, že kura je skontrolovaná a rituálne čistá. Protestovať proti tomu však začali nielen zákazníci, ale aj ostatní rabíni, ktorí si na živobytie zarábali takisto predajom košer mäsa a dohľadom nad správnym postupom pri jeho výrobe.⁶⁹

Židovskí prisťahovalci z Haliče, Ruska, Grécka, Turecka či Rumunska žili v tesnej blízkosti a samozrejme sa vzájomne ovplyvňovali aj v otázke jedla. Z Európy poznali Židia len hostince pre počestných. Veľkomesto akým bol New York im však ponúkalo možnosť stravovať sa mimo domov aj v bežný deň. Kaviarne a reštaurácie boli nazvané podľa rodných miest za morom: Odesa, Krakov, Varšava. V roku 1903 sa v jidiš denníku Jewish Daily Forward objavil neologizmus „ojesessen“, ktoré znamenalo „jesť vonku“, čiže ísť večer von a najesť sa v reštaurácii. Denník píše: „Ojesessen sa šíri veľmi rýchlo, najmä v New Yorku.“⁷⁰

Čo sa týka inovácie židovskej kuchyne, imigranti síce zostali verní strave, ktorú poznali z Európy, ale nebránili sa ani novým potravinám a jedlám. Postupne bol čierny chlieb nahradený bielym a jačmenným. Na večeru sa začalo jedávať mäso spolu s tradičnými jedlami.⁷¹ Židia nikdy úplne neupustili od chudobnej európskej kuchyne. Skôr dopĺňali „staré“ jedlá novými, čo však často súviselo aj s ich zlepšujúcou sa ekonomickou situáciou. Napriek tomu, že už nejedli mäso len v sobotu, stále rozlišovali pracovný deň a šabat aj jedlom a najmä jeho hojnosťou vo sviatočný deň. Aj jedlo bolo jedným z mnoha faktorov, ktoré pomáhali židovským prisťahovalcom stať sa Američanmi. Americká strava predstavovala dôležitú zložku americkej kultúry, ktorej súčasťou sa chceli prisťahovalci stať.

⁶⁸ Diner, Hasia: *Hungering for America*, s. 180.

⁶⁹ Tamtiež, s. 181.

⁷⁰ Tamtiež, s.200.

⁷¹ Tamtiež, s. 194.

3.3.2 Odevný priemysel

Na začiatku 20. storočia boli šiesti z desiatich newyorských Židov zamestnaní v odevnom priemysle.⁷² I u tohto zamestnania platilo, že prví „podnikatelia“ sa najprv živili predajom obnoseného šatstva, ktoré prepravovali na povestných vozíkoch a predávali na ulici. Neskôr vymenili vozíky za vozy a ulice za ďaleké cesty po celých USA. Keď sa v 40. rokoch 19. storočia začali používať šijacie stroje, predavači obnoseného šatstva zmenili spôsob obživy, ale zostali v rovnakom odvetví: namiesto predaja použitého oblečenia začali oblečenie vyrábať. Šijací stroj významne zrýchlil výrobu oblečenia. Druhým faktorom, ktorý znamenal posun v tomto priemysle, bola Občianska vojna, ktorá vypukla približne v období, kedy sa začali používať stroje. Dopyt po uniformách zmenil malé krajčírskedielne na proto-továrne chrliace oblečenie pre vojakov. Dopyt sa zvýšil aj zo strany žien, ktoré začali pracovať a potrebovali tak iný druh a najmä väčšie množstvo oblečenia, aké im stačilo v domácnosti.⁷³

Postupne sa stal odevný priemysel najväčším odvetvím v New Yorku. V roku 1910 sa vyrábalo v New Yorku až 70% amerického oblečenia pre ženy a 40% pánskeho oblečenia.⁷⁴ Nemeckí Židia boli takmer výlučnými vlastníkmi a viac-menej vlastnili monopol. Vlastnili až 80% podnikov v celom New Yorku. Aj zamestnanci – krajčíri, kožušníci, žehliči, rukavičkári, klobúčnici, atď. boli židovského pôvodu. V období veľkých prisťahovaleckých vln predstavovali Židia z východnej Európy lacnú pracovnú silu v odevnom priemysle a zároveň tým dávali bohatým nemeckým vlastníkovi závodov pocit, že poskytujú svojim chudobným spoluvercom možnosť zarobiť si na živobytie. Na prelome 19. storočia pracovalo v odevnom priemysle viac než 150 tisíc Židov.⁷⁵

Pre mnohých prisťahovalcov znamenal odevný priemysel prvú pracovnú možnosť ktorú imigrantom v druhej polovici 19. storočia New York ponúkal. V prvej polovici 19. storočia nosili ešte Američania po domácky ušité oblečenie, kupovali použité, obnosené šatstvo alebo si ho nechali ušit na zakázku u krajčíra. V období pred príchodom imigrantov z južnej a východnej Európy zaznamenal odevný priemysel rýchly vývoj, stimulovaný spotrebiteľským dopytom, rastom trhu, novými technológiami a lacnou pracovnou silou, ktorú tvorili prvé vlny imigrantov

⁷² Wolfman, Ira: *Jewish New York*, s. 37.

⁷³ Diner, Hasia.: *The Jews of the United States, 1645 to 2000*, s. 108.

⁷⁴ Tamtiež, s. 108

⁷⁵ Tamtiež, s. 40.

z Európy. V období veľkej prisťahovaleckej vlny z východnej Európy už bolo mesto New York centrom tohto priemyslu v USA.⁷⁶ Okrem veľkovýrobných tovární existovali malé krajčírské dielne v samotných obytných domoch Lower East Side. Pracovali v nich zväčša krajanovia a dohliadal na nich tzv. nájomca, ktorý tiež pochádzal z rovnakého mesta. Spoločný pôvod napomáhal dobrej atmosfére. V týchto malých dielňach sa všetci vrátane majiteľa oslovovali rodným menom, poznali svoje rodiny a osobné životy a často chodili do rovnakej synagógy. Na prelome storočia niektorí nájomci začali zakladať dielne priamo vo svojich bytoch. Vtedy sa hranica medzi pracovným a osobným životom uvoľnila. Niekedy žena nájomcu varila pre pracujúce ženy a mužov. Väčšinou si však jedlo nosili sami a pripravili si ho v dielni. Jedlo sa pripravovalo na ohni v kozube alebo na tých istých pieckach, na ktorých žehliči rozpaľovali svoje žehličky. Stravovacie návyky imigrantov počas pracovného dňa v dielni popisuje vo svojom memoári Rose Cohen, ktorá emigrovala do New Yorku za otcom, imigrantom z Ruska v období masovej imigrácie z východnej Európy, takto:

„Ráno, asi po hodine práce, chodieval do dielne malý zošúverený starec s veľkým košíkom jedla prikrytým čiernou látkou. Bol to pouličný predavač. Muži sa naňho dívali s ľútosťou a niekedy sme začali spievať piesne o týchto predavačoch. Ak majiteľ nebol v dielni a muži neboli príliš zaneprázdnení prácou, jeden položil košík doprostred izby na stoličku. Každý si zobral žemľu a starý muž nalieval maličké poháriky brandy za dva centy. Otec mi zvykol kúpiť jablko a sladkú žemľu. Jedli sme počas práce. Na obed sme mali hlavné jedlo dňa. Otec ma vždy poslal kúpiť pol libry hovädzej pečene a pivo, ktoré si väčšinou delil s ďalšími dvoma-troma spolupracovníkmi. Potom orestoval mäso nad ohňom v kozube kde žehliči rozpaľovali svoje žehličky.“⁷⁷

Nájomca poznal minulosť svojich zamestnancov aj ich súčasnú sociálnu a ekonomickú situáciu. Vedel, kto má v Európe členov rodiny, kto šporí na „shiftkarte“ – lodný lístok, kto potrebuje požičať peniaze a nájsť prácu pre príbuzných. Spoločný pôvod a židovská súdržnosť ho nútili byť nápomocným. Pre slobodné dievčatá, ktoré prišli do USA samy, sa stávala rodina nájomcu náhradnou rodinou.⁷⁸

⁷⁶ Glenn, Susan A.: *Daughters of the Shtetl. Life and Labor in the Immigrant Generation*, s. 91.

⁷⁷ Cohen, Rose: *Out of the Shadow. A Russian Girlhood on the Lower East Side*. New York, Cornell University Press, 1995, s. 83.

⁷⁸ Glenn, Susan A.: *Daughters of the Shtetl. Life and Labor in the Immigrant Generation*, s. 137.

Napriek týmto zdanlivo dobrým podmienkam v malých dielňach, preferovali najmä mladí ľudia prácu v továrniach kvôli kultúrnym i ekonomickým dôvodom. Práca bola istejšia, rozmanitejšia a mzdy vyššie. Pracovný priestor bol väčší a čistejší. Na rozdiel od malých dielní, kde sa všetci navzájom poznali už z Európy, ponúkali továrne mladým ľuďom možnosť spoznávať nových rovesníkov a spoločensky sa obohacovať. Veľkú úlohu hralo aj to, že majiteľ nebol krajanom a nenáročoval si dohľad nad súkromným životom pracujúcich, ako sa to často stávalo v prípade malých dielní. Zanechanie „starosvetskej“ dielne a odchod do moderných tovární však neznamenal pretrhnutie všetky spojení s tradičnou židovskou kultúrou. V továrniach sa nebral ohľad na náboženský život a zachovávanie šabatu. Postoje ľudí sa rôznili. Pre niekoho nebol problém pracovať v sobotu, pre niekoho to bola obrovská morálna dilema. Len veľmi zriedka vyhovel majitelia ortodoxným pracovníkom, ktorí potrebovali ukončiť prácu v piatok skôr a v sobotu neprišli vôbec. Veľa ľudí kvôli tomu o prácu prišlo.⁷⁹

Väčšinu tovární vlastnili nemeckí Židia a nachádzali sa na Lower East Side.⁸⁰ Noví prisťahovalci žijúci alebo usadzujúci sa v tejto štvrti znamenali pre vlastníkov tovární nielen spoluvercov v núdzi, ale predovšetkým lacnú pracovnú silu. Podmienky v týchto továrniach boli zlé. Šesťdňový pracovný týždeň mal 65 hodín a v sezóne aj 75. Ženy dostávali za rovnako náročnú prácu dokončenú v rovnakom čase menej peňazí než muži. Mzdy boli nízke a častou praxou bolo, že na získanie práce musel uchádzač zaplatiť určitú sumu peňazí, aby ju vôbec dostal. Väčšinou ho potom čakalo ešte niekoľko týždňov bez mzdy, počas ktorých sa zaškoľoval. Taktiež museli zamestnanci platiť za energiu dodávanú do továrne ako aj za ihly, nite či nože, ktoré pri práci používali a dokonca za stoličky, na ktorých sedeli. Aj párminútové meškanie znamenalo pokutu.⁸¹ Tieto pracovné podmienky boli príčinou, prečo často dochádzalo k sporom medzi majiteľmi – bohatými Židmi nemeckého pôvodu a zamestnancami, ktorých veľkú časť tvorili noví židovskí prisťahovalci z východnej a južnej Európy.

⁷⁹ Glenn, Susan A.: *Daughters of the Shtetl. Life and Labor in the Immigrant Generation*, 141.

⁸⁰ Stein, Robert: *Jewish Americans*, s. 58.

⁸¹ Tamtiež, s. 59.

3.3 Dialóg so zamestnávateľmi. Židovské odbory v New Yorku

Súčasťou sporov boli štrajky a organizovanie odborov. Už v roku 1886 vznikla American Federation of Labor na čele so Samuelom Gompersom, židovským imigrantom. O dva roky neskôr vznikla federácia židovských odborov pod názvom The United Hebrew Trades. S jej pomocou vypuklo v roku 1909 v New Yorku niekoľko veľkých štrajkov. Štrajk pekárov, v ktorom sa zúčastnilo asi 2000 osôb bol o pár mesiacov posilnený asi 20 tisícami žien pracujúcimi v odevnom priemysle.⁸² Hlavným cieľom protestov bolo zvýšenie hodinovej mzdy a zlepšenie a bezpečnosť pracovných podmienok. Väčšinou sa dosiahli len minimálne zmeny. Až po štrajku v roku 1910, v ktorom sa zúčastnilo 60 tisíc robotníkov a po tragickej udalosti v Triangle Shirtwaist Factory v roku 1911 sa začali podmienky zlepšovať.

Štrajk priniesol ovocie vo forme tzv. *Peace Protocol*, „mierového protokolu“, medzi newyorskými židovskými úniami a majiteľmi podnikov. Nešlo však o rýchlo a jednoducho dosiahnutú dohodu. Vplyvní bohatí Židia z Uptownu, akými bol Jacob Schiff a Louis Marshall, zasiahli až potom, čo došlo k fyzickým i verbálnym útokom na prevažne židovský dav štrajkujúcich robotníkov. Intervenciou Louisa D. Brandeisa, vplyvného židovského právnika z Bostonu, u ktorého hľadali riešenie, sa začali rokovania, vďaka ktorým sa dospelo k protokolu, ktorý zaručil nový prístup k pracujúcim, zlepšenie pracovných podmienok a ukončil tak tento masový štrajk.⁸³ Zamestnávatelia prijali princíp 50 hodinového pracovného týždňa, 10 platených dní voľna, platenie cezčasov a kontrolu zdravotných a bezpečnostných podmienok pracovných priestorov.

Udalosti v Triangle Shirtwaist Factory v roku 1911 mali tragickejší priebeh. O život prišlo vtedy 146 pracovníkov továrne, z ktorých väčšina boli mladé dievčatá židovského pôvodu a taktiež imigrantky z Talianska. Majitelia nepovažovali dievčatá za kvalitnú pracovnú silu. Ich záujem o prácu dávali do súvisu s možnosťou zarobenia si peňazí navyše, pre svoje potreby. Po katastrofe v Triangle Shirtwaist Factory sa kontrolovali rodinné účty obetí a vyšlo najavo, že väčšina z nich podporovala rodičov v USA i za morom, starala sa o mladších súrodencov, sporila peniaze na ich štúdium.⁸⁴ Aby sa dosiahol čo najvyšší pracovný výkon a zabránilo sa častým pracovným prestávkam, uzamkli majitelia tejto newyorskej továrne únikové východy a hlavný

⁸² Stein, Robert: *Jewish Americans*, s. 60.

⁸³ Wolfman, Ira: *Jewish New York*, s. 41 .

⁸⁴ Glenn, Susan A.: *Daughters of the Shtetl. Life and Labor in the Immigrant Generation*, s. 83.

vchod. Ten museli zamestnanci používať, ak sa chceli dostať k toaletám, ktoré sa nachádzali vonku. Na použitie východov museli mať povolenie strážnika. Pracovalo sa v posledných troch z desiatich poschodí budovy. Dňa 25. 3. 1911 o 16:35 vypukol v továrni požiar, ktorý sa vďaka kusom textilného odpadu na zemi šíril veľmi rýchlo. V panike unikajúci majitelia zabudli odomknúť východy. V priebehu niekoľkých hodín, počas ktorých sa oheň podarilo dostať pod kontrolu, zahynulo v jeho plameňoch, zadusením alebo pri skoku z okna 146 mladých žien. Tragédia spôsobila paniku, hystériu a protesty. Tri mesiace po tejto udalosti vytvorila newyorská legislatívna komisia, ktorej úlohou bola kontrola bezpečnosti práce (riziko požiaru, nebezpečné stroje, zlé zdravotné podmienky) v mestských továrňach.⁸⁵

⁸⁵ Stein, Robert: *Jewish Americans*, s. 61.

4. Geografické rozvrstvenie

Rast diverzity newyorského obyvateľstva súvisel s rastom počtu obyvateľov ako takým. V roku 1870 žili dve tretiny obyvateľov New Yorku na Manhattane.⁸⁶ V najbližších rokoch sa toto číslo zdvojnásobilo, pričom sa zvyšoval aj počet obyvateľov ostatných newyorských častiach, v Brooklyne, Bronxe a v Queens. Od začiatku imigrácie mali prisťahovalci tendenciu združovať sa v rovnakých štvrtiach. Vznikali tak enklávy ako Kleindeutschland, Little Hungary, Klein Wien, atď. Lower East Side sa stala domovom východoeurópskych a židovských prisťahovalcov. Imigranti z českých zemí sa usadili medzi East 60th a 70th Street. V 90. rokoch 19. storočia sa začali v East Harlem usadzovať Taliani a v Central Harlem vznikala ďalšia väčšia židovská enkláva. Menšie a nenápadnejšie skupiny imigrantov, akými boli Angličania a Francúzi sa usadzovali v okolí Greenwich Village a Washigton Square.

Židovskí imigranti žili v neustálom pohybe. Jedni odchádzali, ďalší prichádzali na ich miesta takmer simultánne. Vytvoril sa akýsi univerzálny proces sťahovania, ktorý platil nielen v New Yorku, ale aj v ostatných amerických mestách. Novoprišielci sa usadili v blízkosti práce a časom, keď si to mohli dovoliť, presťahovali sa do lepšej štvte, prenechávajúc tak staré byty iným, novým prisťahovalcom. Niektorí imigranti boli roztrúsení po celom meste, ale väčšina sa sústredila v jednotlivých štvrtiach, kde tak udali tón a často tým nepriamo prinútili pôvodných obyvateľov iného pôvodu alebo lepšej sociálnej úrovne presunúť sa inam, do lepších, menej zaľudnených štvrtí, ako bola napríklad Upper East alebo Upper West Side.

4.1 Upper East Side a Upper West Side

Najznámejšia „židovská“ štvrť New Yorku je bezpochyby Lower East Side. Spomína sa najmä v súvislosti s veľkou vlnou prisťahovalcov z východnej Európy na konci 19. storočia, keď bola obývaná najhustejšie a išlo o akúsi imigrantskú štvrť rozdelenú podľa ulíc na menšie cudzokrajné enklávy prisťahovalcov. Ale už aj prví židovskí prisťahovalci z nemeckých zemí v 20. rokoch 19. storočia, ktorí predchádzali týmto vlnám z východnej Európy sa pôvodne usadzovali v Lower East Side. So zlepšovaním ich ekonomickej situácie však došlo k stúpaniu nielen na spoločenskom rebríčku, ale aj k „stúpaniu“ fyzickému: postupne sa začali presúvať do

⁸⁶ Rischin, Moses: *The Promised City. New York Jews 1870 – 1914*, s. 10.

štvrť v hornom Manhattane, v tzv. Uptown, ktorý sa rozdeľuje na Upper East a Upper West Side. Tento ekonomicko-fyzický pohyb platil aj v prípade nasledujúcich imigračných vln.

Tí, ktorí si vybrali Upper East Side, sa usadili predovšetkým v okolí Fifth Avenue, ktorá bola už vtedy symbolom luxusu a bohatstva. Upper West Side, štvrť rozprestierajúca sa od Broadway k rieke Hudson a približne od 79. po 110. Street, sa stala domovom pre Židov z východnej Európy, ktorí zväčša pracovali v odevnom priemysle a boli relatívne úspešní, čo im umožnilo presťahovať sa z preľudnenej Lower East Side do „lepších štvrtí“ Manhattanu. Upper West Side im umožňovala dobré dopravné spojenie do práce – väčšina odevných podnikov sa nachádzala v neďalekom Garment District, čiže „odevnej štvrti“.

Veľa imigrantov považovalo Uptown za skutočnú Ameriku. Žili v Lower East Side, kde si preniesli zvyklosti a kultúru z Európy. Uptown teda reprezentoval viac než fyzickú vzdialenosť medzi miestom bývania a prácou. Súvisel s kultúrnymi a spoločenskými rozdielmi, stelesňoval modernosť, Ameriku, majetok. Predstava Downtownu bola vždy spojená so staromódnyimi obchodmi, zlými životnými podmienkami, s prisťahovaleckým ghettom.

4.2 Washington Heights a Harlem

V období veľkých imigračných vln nebola štvrť Washington Heights voľbou židovských imigrantov. Až v 30. rokoch 20. storočia dostali Washington Heights vďaka vlne emigrantov z nacistického Nemecka, ktorí sa po bývaní v provizórnych domovoch v hoteloch postupne presunuli do tejto štvrte v hornej časti Manhattanu, prezývku „Frankfurt nad Hudsonom“.

Niekoľko rokov na prelome storočí patril k najväčším židovským komunitám na svete (po Lower East Side a Varšave) prekvapivo Harlem. Toto obdobie „židovského“ Harlemu skončilo v 20. rokoch 20. storočia vďaka rýchlemu rastu afro-amerického obyvateľstva a rozrasteniu ich komunit v dodnes „čiernom“ Harleme. Pôvodne však Harlem obývalo veľké množstvo nemeckých, východoeurópskych i sefardských Židov. Podľa svojich možností a ekonomickej úrovne sa usadzovali v rôznych častiach tejto štvrte. V strednej časti Harlemu, tzv. Central Harlem, žili bohaté rodiny zámožných nemeckých Židov z prvej veľkej prisťahovaleckej vlny do New Yorku. Od 80. rokov sa východne od Sixth Avenue začali

usadzovať chudobnejších Židov z východnej Európy, neskôr i z Turecka a Grécka. V roku 1910 žilo v Harleme asi 178 000 Židov.⁸⁷

4.3 Lower East Side ako centrum imigrantského židovského New Yorku

„Toto newyorské ghetto nebolo len ghetto americkej metropoly, ale aj metropolou svetového ghetta...jedno z najhustejšie obývaných miest na zemskom povrchu – hučiacie more, neustále krmené prúdmi imigrácie z Európy.“

*Abraham Cahan*⁸⁸

Imigranti prichádzajúci do New Yorku so všetkým svojím imaním museli ako prvý problém riešiť otázku ubytovania. Často im pomohli na začiatku príbuzní alebo krajanovia, ale bolo aj veľa takých, ktorí sa nemohli spoľahnúť na žiadnu pomoc. Väčšina z nich minula posledné peniaze na cestovný lístok a tak si mohla dovoliť len to najlacnejšie ubytovanie v New Yorku, ktoré ponúkala Lower East Side. Táto štvrť sa nachádzala relatívne blízko prístavu a bolo tam tiež veľa pracovných príležitostí. Lower East Side bola akousi prisťahovaleckou štvrťou, kde žila väčšina Židov z východnej Európy. Celkovo tu žilo viac Židov než vo všetkých amerických mestách dohromady.⁸⁹ Ešte v polovici 19. storočia bola známa ako „*Kleindeutschland*“ alebo „*Little Germany*“, čiže „malé Nemecko“.

O období rokov 1870 – 1914 sa často hovorí ako o zlatom veku Lower East Side. V tomto období sa Lower East Side rozkladala od East River k Houston Street a od Pitt Street k Bowery. Postupne sa však rozšírila až k Second Avenue, ktorá vďaka množstvu divadiel a obchodov dostala prezývku „židovské Rialto“. ⁹⁰ Jidiš divadlo tvorilo dôležitú súčasť imigrantského života v New Yorku. Verbalizovalo pocity a emócie prisťahovalcov a venovalo sa témam, ktoré boli blízke ich životu, ako strata európskej autenticity, problémy a starosti imigrantského života, rodinné konflikty, problém židovskej identity, strata viery, rozvoľnenie náboženského života, pokušenie a nástrahy života v Amerike. Tiež ponúkalo hry s biblickou

⁸⁷ Israelowitz, Oscar: *The Jewish Heritage Trail of New York*. New York, Israelowitz Publishing, 1999, s. 52.

⁸⁸ Diner, Hasia et al.: *Remembering the Lower East Side*. Indiana University Press, 2000, s. 19.

⁸⁹ Diner, Hasia.: *The Jews of the United States, 1645 to 2000*, s. 105.

⁹⁰ Wolfman, Ira: *Jewish New York*, s. 23.

tématikou a príbehy zo židovskej histórie. Divadlo bolo vysoko interaktívne, na spôsob dnešného Bollywoodu diváci hercov povzbudzovali, nadávali na negatívne postavy, radili hrdinom. Taktiež jidiš tlač hrala dôležitú úlohu vo vytváraní divadelných hier a postáv. Lístok stál štvrt dolára až dolár. Na prelome storočia ponúkali štyri hlavné newyorské divadlá – Thalia, Windsor, Grand a People's – vyše tisíc predstavení ročne pre takmer dvojmiliónové publikum.⁹¹

V Lower East Side sa na začiatku 20. storočia nachádzala aj väčšina zo stovky newyorských kín. Lístok stál iba päť centov a filmy trvali v priemere pol hodiny. Táto štvrť bola centrom zábavy s množstvom tanečných sálov a kaviarní. V okolí ulíc Grand, Christie, East Houston a Suffolk, čo je asi rozloha jedného štvorcového kilometra, bolo osem kín, deväť tanečných akademií a tančiarň a jedno jidiš divadlo.⁹²

Ľudia však žili v zlých životných podmienkach v slabo osvetlených, asi 6 poschodových budovách. Choroby sa tu šírili rýchlo a detská úmrtnosť bola vysoká. Až keď bol v roku 1901 prijatý zákon týkajúci sa bývania, bola voda zavedená do všetkých bytov. Dovtedy využívali všetci obyvatelia domu hlavný prívod vody, ktorý bol v hlavnej chodbe v budove alebo na zadnom dvore. V domoch nebolo žiadne ústredné kúrenie. Jediným zdrojom tepla boli železné piecky, a to len v prípade, že si ich obyvatelia mohli dovoliť kúpiť. Počas leta boli izby málo vetrateľné a tým pádom v nich bolo horúco. V noci sa spalo na strechách alebo únikových schodoch. V roku 1911 tvorili Židia štvrtinu obyvateľstva Manhattanu. Viac ako pol milióna týchto Židov malo svoj domov na Lower East Side, najhustejšie obývanej štvrti v USA.⁹³

Lower East Side – podobne ako iné časti mesta obývané prisťahovalcami – nebola výlučne židovskou štvrťou. Bývalo tu zároveň niekoľko iných veľkých prisťahovaleckých skupín. Židia z východnej Európy tu spolunažívali s nežidmi z rovnakých krajín ako boli oni sami – Rusmi, Poliakmi, Slovákami, Rumunmi. Žili tu imigranti z Talianska, Sýrie, Nemecka. Každá národnosť si zakladala vlastné kluby, inštitúcie, dobročinné organizácie, kaviarne, reštaurácie, noviny, divadlá, podniky. Imigranti rôznych národností síce nezriedka pracovali v rovnakých zamestnaniach, držali si však medzi sebou spoločenský odstup. Delili sa síce o spoločný životný priestor, ale nie o spoločenský život.⁹⁴

⁹¹ Diner, Hasia.: *The Jews of the United States, 1645 to 2000*, s. 153 .

⁹² Glenn, Susan A.: *Daughters of the Shtetl. Life and Labor in the Immigrant Generation*, s. 160.

⁹³ Stein, Robert: *Jewish Americans*, s. 45.

⁹⁴ Glenn, Susan A.: *Daughters of the Shtetl. Life and Labor in the Immigrant Generation*, s. 56.

Ani samotní Židia z Lower East Side neboli homogénnou prisťahovaleckou skupinou. Aj keď mali kultúrne veľa vecí spoločných, prišli z rôznych kútov východnej Európy, hovorili inými dialektami jidiš a mali iné zvyky. Táto heterogenita sa odrážala najmä v počte Landsmanschaften (viď 3.2).

Jednotlivé ulice sa stali postupne domovom pre Židov z určitej krajiny. Haličskí Židia sa napríklad usadili medzi ulicami Houston a Broome v uliciach Pitt, Attorney a Willet. Židia z Rumunska žili na južne od Houston Street na uliciach Chrystie, Forsyth, Eldridge a Allen. Nad ulicou Houston na východ od Avenue B sa zase usídlili maďarskí Židia. Židia z Ruska, Ukrajiny a Poľska tvorili zvyšnú časť obyvateľov Lower East Side. Sefardskí Židia z Grécka, Turecka a Balkánu sa usadili medzi rumunskými Židmi a len veľmi ťažko si po živote v Stredomorí zvykali na náročné podmienky preplnenej Lower East Side.⁹⁵ Často žili celé široké rodiny v bytoch, ktoré pozostávali z troch izieb. Takmer bez výnimky šlo o väčšinou veľmi malé priestory: prednú miestnosť s oknom a dve menšie spálne, ale kvôli veľkému počtu bývajúcich sa ako spálne využívali všetky miestnosti. Architektonicky tieto budovy zvonku napodobňovali štýl luxusných domov z Uptownu. Ich interiéry však boli tmavé a stiesnené, v zime chladné a v lete horúce. Napriek týmto podmienkam a hustote bývania mali Židmi obývané štvrte menšiu úmrtnosť než štvrte obývané inými etnikami a národnosťami.⁹⁶

Už na začiatku 20. storočia sa tí, ktorí si to mohli dovoliť, začali sťahovať do menej zaľudnených štvrtí horného Manhattanu, Bronxu a Brooklynu. Podnetom bolo aj dokončenie mostov Manhattan a Williamsburg ktoré spájali Manhattan s Brooklynom, ako aj dokončenie nového metra.⁹⁷

4.4. Židovské newyorské štvrte dnes

V komunitách imigrantov a prvej generácie narodenej v USA žili Židia ešte v relatívne kompaktných komunitách. Na rozdiel od striktného rozdelenia jednotlivých židovských štvrtí v období veľkých prisťahovaleckých vln, je dnes len veľmi ťažké vymedziť dnešné židovské časti New Yorku. S istotou sa dá o nich hovoriť len v súvislosti s Chasidmi, ktorí sú podľa jednotlivých komunít zoskupení v istých štvrtiach, ako napríklad Williamsburg a Crown Heights.

⁹⁵ Wolfman, Ira: *Jewish New York*, s. 24.

⁹⁶ Stein, Robert: *Jewish Americans*, s. 49.

⁹⁷ Wolfman, Ira: *Jewish New York*, s. 26.

Asimilovaní, ale aj tzv. „modern orthodox“ Židia sa v priebehu 20. storočia presťahovali na predmestia, alebo do satelitných mestiečok v okolí New Yorku, ako je napr. Five Towns. V týchto častiach New Yorku sa už nedá hovoriť o homogénnych komunitách. Výnimkou sú komunity Židov z Buchary a z Sýrie, ktorí sa usadili v Queens, a tiež Brighton Beach na Coney Island, ktorá je domovom nových prisťahovalcov z bývalého Sovietskeho zväzu. V oboch prípadoch však ide len o združovanie na základe spoločnej krajiny pôvodu.

5. Náboženská diverzifikácia

„Otec bol taký zmenený. Nečakala som, že ho nájdem v jeho dlhom kabáte, v ktorom odišiel z domu, ale samozrejme s bradou a pajesami. Namiesto toho som teraz uvidela mladého muža bez akýkoľvek známok po pajesách, s nakrátkou ostrihanou bradou. Keď som sa naňho pozrela, takmer som nemohla uveriť vlastným očiam. Otec býval v Rusku najzbožnejším Židom v našej štvrti.“⁹⁸

Slová Rose Cohen, ktorá emigrovala do New Yorku za otcom, imigrantom z Ruska v období masovej imigrácie z východnej Európy, poukazujú na fakt, že pre ortodoxných židovských imigrantov nebolo jednoduché pokračovať v starom spôsobe života v novej vlasti. Časť z nich sa ho zriekla dobrovoľne, časť to považovala za nutnosť pri ceste za lepším životom, ako schodík k rýchlejšej adaptácii v novej krajine. Svoju úlohu tu zohrala aj neexistencia úzkeho spoluzitia, akým bol poznačený život vo východeurópskych štetloch. Zrazu nebolo nikoho, kto by mohol Žida nabádať k nábožnému životu, napomínať, karhať a posudzovať. V New Yorku mohol byť odjakživa každý Žid Židom, akým chcel byť a akým mu byť vyhovovalo.⁹⁹ Každý patril ku komunite, ku ktorej patriť chcel a množstvo synagóg a kongregácií, rastúce spolu s počtom imigrantov, mu umožňovalo široký výber.

História amerického judaizmu v rokoch 1820 až 1924 sa nedá oddeliť od histórie prisťahovalectva na územie USA. Každá zmena alebo posun vo vierouke bol rôznymi skupinami či jedincami vnímaný ako riešenie pre problémy vzniknuté štiepením ortodoxie. Každé hnutie, frakcia alebo strana, či už stála naľavo, napravo alebo v strede, sa považovala za najlepšiu cestu v rámci judaizmu a chcela zjednotiť amerických Židov. Tí videli, že všetky zmeny, ktoré sa v histórii judaizmu v období židovskej imigrácie do USA udiali, nič nemenia na skutočnosti, že ich náboženstvo ich oddeľuje od ostatných Američanov. Mnohí tento fakt pokladali za nevyhnutný, ale zároveň sa chceli v Amerike adaptovať a prispôbiť kultúre a mentalite nového domova. Uvedomovali si, že to, či sa nazývajú reformnými, ortodoxnými, konzervatívnymi alebo jednoducho Židmi, im nevyrieši potrebu nájdania spôsobu, ako odolať americkým spôsobom a zároveň sa im prispôbiť.

⁹⁸ Cohen, Rose: *Out of the Shadow. A Russian Girlhood on the Lower East Side*, s. 69.

⁹⁹ Wolfman, Ira: *Jewish New York*, s. 13.

V roku 1820 viedli synagógy bežní laici a náboženské obrady a liturgie chazani. Rabíni začali prichádzať do USA až v 40. rokoch 19. storočia. Prvým rabínom v New Yorku bol Bernard Illowy, ktorý prišiel v roku 1848.¹⁰⁰ Jeden z hlavných problémov, ktorým musel čeliť, bol okrem laxného náboženského života silný vplyv kresťanstva a pôsobenie protestantských misionárov, ktorí sa snažili šíriť kresťanstvo medzi Židmi. Isaac M. Wise, zakladateľ reformného judaizmu v USA, túto situáciu opísal takto: „*Domáci Židia sú...nakazení kresťanstvom. Čítajú kresťanskú náboženskú literatúru, pretože žiadna židovská náboženská literatúra tu nie je...Nahradali Boha Ježišom, jednotu Trojicou, budúceho Mesiáša Mesiášom, ktorý sa už zjavil, atď. V New Yorku sú episkopálni Židia, vo Philadelphii kvakerskí, v Charlestone hugenotskí, všade podľa prevládajúcej sekty.*“¹⁰¹

129

V New Yorku zakladali protestantskí misionári kresťanské školy a sirotince a snažili sa pre ne získať židovské deti. Obchádzali nemocnice s cieľom predsmrtných konverzií. V New Yorku v polovici 19. storočia spravovali všetky školy protestanti. Kresťanské modlitby, piesne a čítanie Nového zákona boli povinné pre všetkých žiakov. Izolácia, nedostatok košer jedla, náboženských kníh, duchovného vedenia a židovských partnerov spôsobili eróziu tradičnej náboženskej identifikácie s ortodoxným judaizmom. Tak došlo k postupnému uvoľneniu striktných predpisov, ako bolo napríklad oddelené sedenie pre ženy a mužov. V kázni sa začala používať angličtina alebo nemčina.¹⁰² Rabíni pochopili, že sa musia prispôbiť požiadavkám členov kongregácie, aby kvôli nezhodám neriskovali ich odchod alebo konverziu. So zmenami však súhlasili len v prípade, že neporušovali žiaden náboženský predpis.

Všetky kongregácie najprv spadali pod tradičný ortodoxný judaizmus a ich členovia sa oddeľovali len na základe nezhôd plynúcich z rozdielov v pôvode a vo zvykoch v rozličných miestach narodenia. Keď však v druhej polovici 19. storočia začali rabíni s univerzitným vzdelaním i laici v židovských komunitách v Berlíne, Hamburgu a iných nemeckých mestách zavádzať reformy, s imigrantmi sa tento fenomén priplavil aj do USA. Židia-laici i rabíni, ktorí chceli reformy zavádzať v amerických komunitách, museli zvyčajne ortodoxné kongregácie opustiť. Postupne sa z týchto odštiepených frakcií vyvinulo americké reformné hnutie.

Situácia sa zmenila s príchodom Židov z východnej Európy, ktorí so sebou opäť priniesli tradičný, ortodoxný judaizmus a narušili tak víziu progresívneho, kultúrneho a americky

¹⁰⁰ Diner, Hasia.: *The Jews of the United States, 1645 to 2000*, s. 118.

¹⁰¹ Sachar, Howard M. : *A History of the Jews in America*, s. 69.

¹⁰² Tamtiež, s. 104.

orientovaného reformného judaizmu. V roku 1880 bolo v USA asi 200 synagóg, z ktorých len osem bolo reformných. O desať rokov neskôr počet synagóg stúpol na 433. Všetky nové boli ortodoxné. O ďalších desať rokov bolo v Lower East Side niekoľko stovák maličkých ortodoxných modlitební a všetky imigrantské skupiny tohto obdobia tak boli vnímané ako skupiny ortodoxných Židov z východnej Európy. Ani títo Židia však neboli homogénnou ortodoxnou skupinou. Zakladali si synagógy a modlitebne na základe miesta pôvodu a mnohí prišli do New Yorku s liberálnymi myšlienkami, ktoré sa v tom období šírili východnou Európou. Iní sa od ortodoxného judaizmu odklonili samovoľne počas prispôsobovania sa životu v americkej spoločnosti.

5.1 Newyorské synagógy, miesta modlitby

Do roku 1825 bola jedinou synagógou v New Yorku synagóga komunity Shearit Izrael na Mill Street. Bola postavená v roku 1730, viac ako 70 rokov po príchode prvých Židov. Keďže to bola synagóga sefardskej komunity, používal sa v nej sefardský rítus. Keď v 20. rokoch 19. storočia začali do New Yorku prichádzať nemeckí židovskí prisťahovalci aškenázskeho rítu, odmietli navštevovať túto synagógu a postavili si vlastnú, druhú na území New Yorku, ktorá dostala názov Bnei Jeshurun. O pár rokov sa z tejto komunity oddelilo pár ľudí a založili kongregáciu Anshei Chesed. V roku 1860 bolo v New Yorku už vyše 20 synagóg rôznych kongregácií.¹⁰³

Na prelome storočia bolo na Lower East Side viac než 600 000 židovských prisťahovalcov a viac než 500 synagóg.¹⁰⁴ Neboli to však samostatne stojace budovy. V celej Lower East Side bolo niekoľko desiatok „štíblov“ – malých modlitební, ktoré si jednotlivé komunity imigrantov – zvyčajne z toho istého mesta – zakladali v okolí svojich domovov. Maličké kongregácie sa stretávali v kuchyniach, pivniciach, v obchodoch svojich členov. Niektoré z týchto modlitební fungujú dodnes na East Broadway. V istých prípadoch sa v jedinej budove nachádzalo i 5 až 6 rôznych modlitební. Niektoré boli pomenované po mestách a štetloch v Európe. Iné kongregácie sa schádzali na základe príslušnosti k rovnakému remeslu, napr. obuvníci, krajčíri a pod.

¹⁰³ Wolfman, Ira: *Jewish New York*, s. 77.

¹⁰⁴ Israelowitz, Oscar: *The Jewish Heritage Trail of New York*, s. 57.

V Harleme bolo pôvodne niekoľko impozantných synagóg patriacich majetným nemeckým Židom: Shaarei Tzedek, Temple Israel či Anshei Chesed. Postupne sa presunuli na Upper West Side, kde dodnes stoja synagógy komunít Shearit Israel, Rodef Sholom a Bnei Jeshurun. Kongregácia Bnei Jeshurun vznikla v roku 1825 odtrhnutím od prvej židovskej kongregácie v New Yorku, komunity Shearit Israel. Hlavným dôvodom vytvorenia novej kongregácie bol fakt, že Shearit Israel bola sefardskou komunitou. Dlhú dobu sa tu modlilo v portugalčine, aj keď väčšina členov rozprávala anglicky. Portugalčina reprezentovala tradície. Bola jazykom zakladateľov komunity.¹⁰⁵

Keď počet aškenázskych prisťahovalcov z Nemecka v prvej polovici 19. storočia stúpol, vytvorili si svoju vlastnú, aškenázsku kongregáciu. Miestom ich prvej synagógy bol pôvodný presbyteriánsky kostol. Dnešná synagóga Bnei Jeshurun bola dokončená v roku 1918 a podobne ako ostatné „veľké“ synagógy na Upper West a Upper East Side – Temple Emanuel, Park East, Park Avenue a Central Synagogue – bola postavená v maurskom slohu.

Najväčšou reformnou kongregáciou na svete je Temple Emanuel. Založili ju židovskí prisťahovalci z Nemecka v roku 1845. Súčasná synagóga kongregácie, rovnomenne nazvaná Temple Emanuel, sa nachádza na East 65th Street a je piatym miestom modlitby tejto kongregácie, ktorá začínala v na Lower East Side v maličkovej jednoizbovej modlitebni, v tzv. štíbli.¹⁰⁶ Podobne ako Temple Emanuel, aj Central Synagogue, postavená v roku 1872, je reformnou synagógou. Navrhol ju prvý židovský americký architekt, Henry Fernbach, ktorý sa nechal inšpirovať Dohany utca synagógou v Budapešti. Kongregáciu patriacu k Central Synagogue založili na Lower East Side v roku 1839 Židia z prvých imigračných vln, pochádzajúci z českých zemí. Veľkú Central Synagogue postavili po tom, čom sa ich kongregácia Shaarei Hashamaim rozrástla po zlúčení s kongregáciou Ahavat Chesed. Je to najstaršia synagogálna budova používaná do súčasnosti tou istou komunitou bez prerušenia.¹⁰⁷

Ortodoxná kongregácia sústredená okolo Park East Synagogue bola založená židovskými prisťahovalcami z južných častí Nemecka. Park Avenue Synagogue vznikla v roku 1882 a okrem prisťahovalcov z Nemecka stáli pri jej zrode aj maďarskí Židia. Na rozdiel od Park East Synagogue patrí kongregácia na Park Avenue ku konzervatívnej vetve judaizmu.

¹⁰⁵ Mittelman, Karen S., editor. *Creating American Jews. Historical Conversations About Identity*. Philadelphia, National Museum of American Jewish History, 1998, s. 14.

¹⁰⁶ Israelowitz, Oscar: *The Jewish Heritage Trail of New York*, s. 121.

¹⁰⁷ Tamtiež, s. 118.

Prvou ješivou v New Yorku bola Yeshivat Etz Chaim. Vznikla v roku 1886 na East Broadway.¹⁰⁸ V roku 1915 sa zlúčila s teologickým seminárom rabína I. Elchanana. O pár rokov neskôr, keď sa táto inštitúcia presťahovala do Washington Heights, sa z nej stala známa Yeshiva University.

V New Yorku sa nachádzal prvý židovský cintorín na území USA. Bol posvätený v roku 1656 v Novom Amsterdame. Presné miesto cintorína nie je známe, s určitosťou sa dá len povedať, že sa nachádzal na miestach dnešného Financial District. Keď komunita Shearit Israel získala v roku 1682 nový pozemok na Chatham Square v dnešnom Chinatown, pozostatky prvého cintorína tam boli presunuté. Prvým pochovaným na najstaršom dodnes existujúcom židovskom cintoríne v New Yorku bol Žid sefardského pôvodu patriaci k prvej komunite v tomto meste, Benjamin Bueno de Mesquita.¹⁰⁹ Druhý cintorín sa nachádza na West Street a bol posvätený v roku 1805. Keď sa v roku 1822 prehnala New Yorkom žltá horúčka, tento cintorín zostal jediným židovským cintorínom, kde bolo dovolené pochovávať. V roku 1829 preto komunita Shearit Israel zaobstarala pozemok pre tretí cintorín na 21st Street. Jedným z posledných ľudí pochovaných na tomto cintoríne je Mordechai Manuel Noah, politik, dramatik, zakladateľ druhej najstaršej komunity v New Yorku, Bnei Jeshurun, a spoluzakladateľ New York University. Do histórie Židov v USA sa zapísal najmä projektom Ararat Colony na Grand Island. V roku 1825 tam bola vytvorená kolónia pre Židov z celého sveta, ktorí tam mali študovať poľnohospodárstvo a poznatky uplatniť pri obrábaní pôdy v Palestíne. Noah bol prvým politickým sionistom. Veľké plány však skončili fiaskom.¹¹⁰

Najambicióznejším úsilím o zjednotenie rôznorodého a nekoherentného sveta židovských imigrantov bolo tzv. Kehilla movement, hnutie za vytvorenie komunity. Založil ho v roku 1909 rabín Juda L. Magnes z kongregácie Temple Emanuel a medzi inými bolo jeho cieľom aj zmierenie Židov z Uptownu a Downtownu, medzi ktorými boli nielen kultúrne, ale najmä ekonomické a sociálne rozdiely.¹¹¹ Hnutie bolo inšpirované kedysi existujúcou myšlienkou židovského koncilu. Napriek tomu, že tento experiment zaznamenal isté úspechy, akým bolo napr. vytvorenie vzdelávacej inštitúcie Bureau of Jewish Education, cieľ sa nedosiahol. Fragmentácia komunit židovských prisťahovalcov a komplexnosť ich problémov spravili

¹⁰⁸ Mendelsohn, Joyce: *The Lower East Side. Remembered and Revisited*, s.14.

¹⁰⁹ Israelowitz, Oscar: *The Jewish Heritage Trail of New York*, s. 44.

¹¹⁰ Tamtiež, s. 102.

¹¹¹ *The Jewish American Experience*, s. 32.

spoluprácu na vytvorení jednotnej komunity príliš zložitou. V prvom desaťročí 20. storočia sa viac než o vzájomnú jednotu usilovali imigranti o možnosť stať sa súčasťou majoritnej americkej spoločnosti.¹¹²

¹¹² Goren, Arthur A.: *New York Jews and the Quest for Community*. New York, Columbia University Press, 1970, s. 248.

6. Židovský New York po roku 1924

6.1 Asimilácia a židovská identita

”Identita amerických Židov je založená na tom, kedy žili, v akom regióne a švrti sa usadili, odkiaľ boli ich rodičia a prarodičia, či boli aškenázovia alebo sefardovia, nábožní alebo sekulárni, mladí alebo starí, muži alebo ženy. Čo je hlavné, po prvýkrát v židovskej histórii bola táto židovská identita založená na slobodnej voľbe. Židia v USA si vybrali, či budú doma hovoriť jidiš, ladino alebo anglicky, či sa pridružia k nejakej náboženskej komunite, či budú chodiť do synagógy, či budú deti vychovávať v judaizme a podporovať Štát Izrael.“¹¹³

Asimilácia židovských imigrantov v New Yorku bola dlhým procesom, ktorý začal po príchode každého prisťahovalca v rôznej miere. Sloboda, s ktorou sa imigranti stretli po príchode do New Yorku bola jedným zo stimulov kultúrnej diskontinuity a sociálnych zmien. Prispôsobovanie sa novému prostrediu, postupné zlepšovanie ekonomickej situácie, sekularizácia a kultúrne zmeny viedli k postupnej asimilácii, čím tak vytvorili problém, ktorého vznik bol pri strete tradičného judaizmu v slobodnom, sekulárnom svete nevyhnutelný: problém otázky židovskej identity.

V medzivojnovom období sa kultúra východoeurópskych Židov stala kultúrou všetkých Židov v USA. V roku 1945 sa Bess Meyerson, americká Židovka, stala Miss America. Vyrastala v jidiš prostredí, jej rodičia bolo emigranti z východnej Európy. Veľa amerických Židov to považovalo za znak novej americkej otvorenosti voči jej židovskej komunite.¹¹⁴ Existovali aj jednotlivci, ktorí sa snažili o asimiláciu do vyšších vrstiev v rámci židovských komunít. Ešte v koloniálnom období sa pridávali nemeckí Židia k sefardskej komunite a výnimkou neboli ani zmiešané sefardsko – aškenázske manželstvá. Ruskí a poľskí Židia v 19. storočí sa stávali členmi nemeckých reformných komunít a brali sa navzájom medzi sebou. V 20. storočí sa tento trend ešte rozšíril. Židovskí utečenci pred nacizmom začali používať jidiš, aby sa tak priblížili vtedajšej dominantnej židovskej komunite v New Yorku. Ich nasledujúca generácia si veľmi často vyberala životného partnera z komunít Židov východoeurópskeho pôvodu. Istá štúdia

¹¹³ Mittelman, Karen S., editor: *Creating American Jews. Historical Conversations About Identity*, s. 104.

¹¹⁴ Grunberg, Michael W., editor: *From Haven to Home*, s. 115.

hovorí až o 38% nemeckých židovských mužov, ktorí sa oženili mimo nemecké židovské rodiny.¹¹⁵

Ako riešenie na zastavenie sekularizácie medzi mladými americkými Židmi založil Bernard Revel Yeshiva College, kde sa vyčovali ako sekulárne, tak aj náboženské predmety. Aj keď sa väčšina amerických Židov snažila o asimiláciu a uznanie zo strany majoritnej spoločnosti, zároveň si chcela udržať vlastnú identitu. Väčšina židovských imigrantov sa pravdepodobne chceli stať Američanmi, ale zároveň zostať Židmi. Brali do úvahy židovskú minulosť i americkú prítomnosť, snažiac sa odhaliť čo od nich obe reality a identity očakávajú. Existovali aj prípady, keď sa židovstva zriekli, pretože ho pokladali za bremeno, prekážku na ceste za americkým úspechom. Naopak radikálnejší Židia sa o americké hodnoty, zvyky, inštitúcie nezaujímalí vôbec a otvorene vyjadrovali odpor k všetkému americkému: ku kultúre, ktorú považovali za plytkú, ku krutosti amerického ekonomického systému.¹¹⁶

Dalo by sa povedať, že tento rys americkej židovskej identity a jeho dvojpoľovosť sa ako odraz reality stal jedným z hlavných konfliktov v americkej židovskej literatúre.¹¹⁷ Výstižne to vyjadruje americký židovský spisovateľ Chaim Potok: „*V mikrokozme odráža americký Žid v západnej kultúre neustále prebiehajúce napätie medzi starou vernosťou a novými myšlienkami, rozpoltenosť premietajúcu sa do dychtivej túžby byť súčasťou sekulárneho dobrodružstva moderného človeka a zároveň nezaničnúť ako menšina.*“¹¹⁸

Jedným zo spôsobov, ktorý nevyžadoval opustenie náboženského spôsobu života a bol zároveň dobrou príležitosťou, ako byť akceptovaný v majoritnej spoločnosti, bol šport. V 20. a 30. rokoch 20. storočia boli box a basketbal vyslovene „židovskými“ druhmi športu, čo znamená, že väčšina hviezd a úspešných boxerov a basketbalistov boli židovského pôvodu. Je rozšírený názor, že Židia sa takto nielenže snažili zaradiť medzi Američanov, ale bojovali týmto spôsobom proti stereotypu Žida zo štetlu – človeka malej, neatletickej postavy, venujúceho sa len štúdiu svätých kníh.

Veľa newyorských Židov sa do povedomia a uznania majoritnej spoločnosti dostali cestou talentu a úspechov v kultúre a showbiznise. Mená ako Donna Karan, Calvin Klein, Ralph

¹¹⁵ Davis, Moshe a Meyer, Isidore, ed.: *The Writing of American Jewish History*, s. 377.

¹¹⁶ Diner, Hasia: *The Jews of the United States, 1645 to 2000*, s. 2.

¹¹⁷ Ulmanová, Hana: *Americká židovská literatúra*. Židovské muzeum v Praze, 2002, s. 12.

¹¹⁸ Potok, Chaim: *Putování. Dějiny Židů*. Argo, Praha 2002, s. 438.

Lauren, Estee Lauder, Barbra Streisand, Stephen Spielberg, Woody Allen, Dustin Hoffman, Leonard Bernstein už dnes v nikom neevokujú židovských imigrantov a predsa generácia ich rodičov a prarodičov boli na prelome storočí súčasťou obrovskej masy prisťahovalcov, ktorí sa v New Yorku usadili.

Dôležitou súčasťou otázky identity amerických Židov je ich vzťah k Izraelu. Keď bola 14. mája 1948 vyhlásená nezávislosť Štátu Izrael, na budove Jewish Agency v New Yorku sa vztýčila vlajka nového štátu. Tisíce jasajúcich amerických Židov zastavili premávku na East 68th Street a začali tancovať izraelský ľudový tanec hora.¹¹⁹ Väčšina amerických Židov sa však kvôli novému židovskému štátu nevzdala svojej americkej identity a Izrael je pre nich skôr duchovnou vlasťou. Aj keď imigrácia do Spojených štátov amerických nikdy neobsahovala náboženskú konotáciu výstupu na Sion, je veľmi pravdepodobné, že pre mnohých Židov bola imigrácia do Ameriky istou formou alije. Amerika bola pre nich zlatá krajina, kde neexistuje perzekúcia a kde sa príležitosti dajú uchopiť bez strachu, kde ich deti môžu žiť bez strachu a prosperovať ako Židia. Táto krajina bola pre nich tak zaslúbená ako Erec Izrael. Existuje však aj názor medzi americkými Židmi s tradičným sionistickým názorom, že ani v „goldene medine“ nemôže existovať plnohodnotný židovský život, ktorý je možný iba v Izraeli.¹²⁰

V roku 1935 bolo 35 percent obyvateľov New Yorku židovského pôvodu. 65 percent newyorských lekárov, zubných lekárov a sudcov boli Židia. Asi najjasnejším ukazovateľom ekonomického vývoja medzi týmto etnikom je fakt, že zatiaľčo v roku 1915 patrilo 65 percent Židov v USA k robotníckej triede, v roku 1935 bol rovnaký počet ľudí tzv. „white collars“ čiže „biele goliere“ - riaditelia, bankári, majitelia atď. V 50. rokoch bolo americké židovstvo silné, druhá a tretia generácia amerických Židov sa začala sťahovať z miest na predmestia, pracovať vo vyšších pozíciách, postavili synagógy a komunitné centrá a v žiadnom ohľade sa necítili ako exulanti. Fyzické ani psychologické jarmo galutu sa už nevzťahovalo na americké židovstvo.

Keď v roku 1924 začali platiť reštriktívne imigračné zákony, ešte nikto nevedel, čo sa udeje v Európe len o niekoľko rokov neskôr. Dnes už len ťažko môžeme posúdiť, koľko ľudí sa mohlo pre nacistami zachrániť, keby im bolo povolené emigrovať do USA. Aj keď sa Židia v USA snažili pomôcť, podarilo sa im zachrániť len asi 100 000 nemeckých Židov v rokoch 1936 – 1943. Ďalších 100 000 Židov, ktorí Šoa prežili, prišli po skončení vojny. V priebehu

¹¹⁹ Urofsky, Melvin I.: *American Jewry and Israel*, s. 733.

¹²⁰ Urofsky, Melvin I.: *American Jewry and Israel*, s. 739.

druhej polovice 20. storočia prichádzali do New Yorku už len malé skupiny či individuálni emigranti. Až v 80. rokoch, ovplyvnení udalosťami v rozpadávajúcom sa Sovietskom zväze, prišli Židia z Ruska, Ukrajiny, Bieloruska, Tadžikistánu a Uzbekistánu, v celkovom počte asi 200 000 osôb.¹²¹

¹²¹ Wolfman, Ira: *Jewish New York*, s. 21.

Záver

Roky 1820 až 1924 boli storočím masovej židovskej migrácie smerom na západ. Tento pohyb súvisel so zmenami, ktoré sa udiali v 19. storočí v židovských komunitách v Európe ako boli haskala, rozpad koherentných, autonómnych židovských komunít a faktory ako emancipácia, industrializácia, populačný rast, urbanizácia. Židia sa vydali preč z ghetta nielen fyzicky, ale aj v prenesenom význame. Asi štvrtina európskych Židov sa vydala do Ameriky. Väčšina z nich sa rozhodla pre Spojené štáty. V roku 1924, keď sa voľná imigrácia skončila, boli Spojené štáty krajinou s jednou z najväčších a najvýznamnejších židovských komunít na svete s centrom v New Yorku.

Židia prišli z rôznych krajín a priniesli zo sebou rozličné zvyky a tradície. Tak, ako sa samotný New York vyznačuje nesmiernou diverzitou rôznych etník a národností, tak ani židovské etnikum – jedno z mnohých v New Yorku, nie je homogénne: v priebehu storočí tu existovali židovské komunity rôzneho pôvodu: od prvých sefardov, ktorí prišli na územie dnešných Spojených štátov, cez aškenázskych Židov z Nemecka, Holandska, Českých zemí, Maďarska, až po Židov z Grécka a Turecka hovoriacich jazykom ladino, ktorí sa delili o domy v Lower East Side so Židmi hovoriacimi jidiš zo všetkých kútov východnej Európy.

Cieľom tejto diplomovej práce bola identifikácia jednotlivých vln židovských imigrantov, ktoré v priebehu približne jedného storočia transformovali tvár mesta New York, poukázanie na historickú návaznosť a vzájomné ovplyvňovanie jednotlivých skupín prisťahovalcov a ich život v novom prostredí. Analýzou imigračných skupín som chcela taktiež poukázať na fakt, že šlo o ďaleko rozmanitejšiu škálu židovských prisťahovalcov, než sa často uvádza pri rozdelení imigrácie v rokoch 1820 až 1920 na dve vlny, nemeckú a ruskú. Dopracovala som sa k záveru, že imigračné vlny v New Yorku boli komplexnejšie a že napriek rozdielnemu pôvodu, náboženskej afiliácii a sociálnej situácii imigrantov sa ich jednotlivé vlny vzájomne ovplyvňovali a dokonca si pomáhali, čo bolo výsledkom jednak prirodzenej židovskej spolupatričnosti, pocitu zodpovednosti za spoluvercov, ale v prípade problémov taktiež výsledkom obáv pred posudzovaním všetkých Židov ako jednotného etnika zo strany Američanov.

Rozdelenie prisťahovaleckých vln na sefardskú, nemeckú a ruskú, ako sa bežne uvádza v populárnej histórii, je nanajvýš zjednodušené. V „nemeckej vlne“ prichádzali Židia z celej

strednej Európy. V „ruskej“ to nebola len imigranti z východnej, ale aj južnej Európy. Jej súčasťou boli aj Židia sefardského rítu.

Rozdiel medzi jednotlivými imigračnými vlnami spočíval v tom, že stále tá predošlá zanechala stopy a ovplyvnila vnímanie Američanov, prispievajúc tak k stále sa meniacemu prostrediu, prijímajúcemu imigrantov. Nasledujúce vlny sa tak museli stále prispôbovať nielen novému prostrediu a mentalite, ale aj kultúrnym zvyklostiam a zvláštnostiam predošlých židovských imigrantov. Rozdiel medzi nimi a novým prostredím sa tak ešte znásobil. Napriek tomu, že predošlé prisťahovalecké skupiny sa často snažili vnútiť ich spôsoby novým imigrantom a často tak konali s povýšeneckým presvedčením o svojej nadradenosti, zároveň im uľahčili príchod a kultúrny šok. Slúžili ako akýsi tlmočníci medzi novými imigrantmi a ich novým kultúrnym prostredím, ktoré oni už dobre poznali. Shearit Israel, sefardská komunita založená ešte pred obdobím masovej imigrácie, sa tak stala materskou komunitou prvých imigrantov z nemeckých území na začiatku 19. storočia. Neskôr, keď si títo Židia založili vlastné komunity, stali sa najmä ekonomickou oporou pre neskoršie vlny prisťahovalcov z východnej Európy.

Počas storočia migrácie mala najväčší vplyv na imigrantov samotná Amerika a nezáležalo na tom, odkiaľ a kedy prišli. Ako novoprišelci, ktorí sa plánovali usadiť a už sa do starej vlasti nevrátiť, si museli židovskí prisťahovalci vytvoriť nový životný priestor, novú identitu, ktorá spájala ich židovský pôvod s americkým spôsobom života. Obdivovali svoju novú krajinu a chceli sa stať jej súčasťou. Obrovské množstvo ekonomických, politických a kultúrnych možností im umožnilo založiť vlastné inštitúcie a zlepšiť svoje životné podmienky. Čím dlhšie v novej krajine žili, tým viac sa stávali Američanmi a tým urgentnejšie potrebovali nájsť riešenie pre svoju židovskú identitu. Nakoniec teda to, čo najviac rozdeľovalo jednotlivé skupiny židovských imigrantov nebol ich pôvod, ekonomická úroveň, náboženská afiliácia, stupeň ortodoxie alebo príslušnosť k politickým hnutiam, ale počet rokov strávených na americkom území. Práve tento fakt najviac ovplyvnil spôsob, ako sa jednotliví imigranti vnímali a správali sa k sebe. Prisťahovalci z akejkoľvek imigračnej vlny, ktorí sa usadili a istú dobu v New Yorku žili, boli pre novoprišelcov „starousadlíkmi“, pravými Američanmi.

Židia, ktorí emigrovali do New Yorku v rokoch 1820 až 1924, aby unikli obmedzenému životu v Európe, videli v Amerike “goldene medine”, zlatú krajinu. Preniknúť do kultúrnych, ekonomických a politických kruhov síce nebola pre židovských imigrantov ľahká úloha, ale dnes sa dá povedať, že ich potomci – dnešní židovskí newyorčania – sú jednou z najvzdelanejších a najvplyvnejších minorít v USA.

Resumé

Jewish New York today is indisputably the center of the Jewish Diaspora. It is the largest and the richest Jewish community outside of Israel. Already since the beginning of the 20th century it has had the largest urban Jewish population in the world. Nevertheless, Jewish New York is not only vast, but immensely complex as well. Jews were arriving in various historical immigration waves from different places in the world, each one of them preparing the ground for the next wave. The goal of my M.A. thesis called “Jewish New York. Diversity of the Jewish Immigration Waves 1820 – 1924”, was to identify the waves of Jewish immigrants that were transforming the city of New York and to describe the way they settled in, adapted and lived in New York. The time span is limited to the century of the mass migration starting in 1820 and ending in 1924 after the immigration restriction legislation was adopted.

I was inspired by reading Jewish American authors such as I. B. Singer, Bernard Malamud, Philip Roth or J.S. Foer, particularly in specialized seminar conducted by Hana Ulmanova, PhD., at the Department of English and American Studies. The final decision to write about this topic was influenced by the fact that in 2007 I received a one semester scholarship at the Department of Hebrew and Judaic studies at New York University, where I was able to do the research, attend specialized seminars and consult the results of my research with Hasia Diner, a professor of American Jewish History at NYU.

Analyzing the waves of Jewish immigration, I tried to point out that they were more complex than it is usually mentioned in popular history. I strove to emphasize the mutual influences between the groups of Jewish immigrants from different countries. Each wave has left a cultural imprint; therefore, every next wave had to adjust not only the new environment, but to the new Jewish surroundings created by the previous immigrants.

The Jews arrived in New York from a variety of countries and brought different customs and traditions. Just as the city of New York, which is intriguingly multi-ethnic, multi-cultural and diverse, its Jewish minority is not homogenous either. Starting with the ladino-speaking Sephardic Jews from colonial times, New York has had experienced an influx of Jews from Central Europe, Eastern and Southern Europe and even Mediterranean countries such Greece, Turkey or Syria.

The Jews that immigrated to New York during the years 1820 – 1924 escaping the life in Europe, perceived the USA as “goldene medine”, a “golden country”. Although their penetration in the cultural, economic and social spheres of life in the new country was not without difficulties and took a considerable amount of time and effort of the immigrants, the Jewish Newyorkers of today are among the most educated and influential minorities in the USA.

Bibliografia:

Cohen, Rose: *Out of the Shadow. A Russian Girlhood on the Lower East Side*. New York, Cornell University Press, 1995

Davis, Moshe a Meyer, Isidore, ed.: *The Writing of American Jewish History*. New York, American Jewish Historical Society, 1957

Diner, Hasia: *Hungering for America*. Boston, Harvard University Press, 2002

Diner, Hasia: *Jewish Americans. The Immigrant Experience*. Hugh Lauter Levin Associates, Inc., 2002

Diner, Hasia: *The Jews of the United States, 1645 to 2000*. University of California Press, 2004

Diner, Hasia et al.: *Remembering the Lower East Side*. Indiana University Press, 2000

Encyclopedia of the Social Sciences. New York, The MacMillan Co., 1938, vol. IV

Gerber, David A., editor.: *Anti-Semitism in American History*. Chicago, University of Illinois Press, 1986

Glenn, Susan A.: *Daughters of the Shtetl. Life and Labor in the Immigrant Generation*. New York, Cornell University Press, 1990

Goren, Arthur A.: *New York Jews and the Quest for Community*. New York, Columbia University Press, 1970

Grunberg, Michael W., editor.: *From Haven to Home. 350 Years of Jewish Life in America*. New York, Library of Congress, 2004

Hertzberg, Arthur.: *The Jews in America: Four Centuries of an Uneasy Encounter*. New York, 1989

- Igra, Anna R.: *Wives Without Husbands. Marriage, Dessertion, and welfare in New York, 1900 - 1935*. Chapel Hil, The University of North Carolina Press, 2007
- Israelowitz, Oscar: *The Jewish Heritage Trail of New York*. New York, Israelowitz Publishing, 1999
- Markowitz, Ruth J.: *My Daughter, the Teacher. Jewish Teachers in the New York City Schools*. New Brunswick, Rutgers University Press, 1993
- Mendelsohn, Joyce: *The Lower East Side. Remembered and Revisited*. New York, The Lower East Side Press, 2001
- Michael, Robert: *A Concise History of American Anti-Semitism*. Lanham, Rowman & Littlefield Publishing Group, 2005
- Mittelman, Karen S., editor: *Creating American Jews. Historical Conversations About Identity*. Philadelphia, National Museum of American Jewish History, 1998
- Nadell, Pamela S.: „The Journey to America by Steam: The Jews of Eastern Europe in Transition.“ *American Jewish History*, December 1981
- Potok, Chaim: *Putování. Dějiny Židů*. Argo, Praha 2002
- Rischin, Moses: *The Promised City. New York Jews 1870 – 1914*. Harper and Row, 1962
- Sachar, Howard M.: *A History of the Jews in America*. New York, Random House Inc, 1992
- Schwartz, Shuly Rubin: *The Rabbi's Wife. The Rebbetzin in American Jewish Life*. New York University Press, 2007
- Sklare, Marshall: *The Jew in American Society*. Library of Jewish Studies, 1974
- Stein, Robert: *Jewish Americans*. The Ivy Press Limited, 2002
- The Jewish American Experience. The National Museum of American Jewish History, 1989

Urofsky, Melvin I.: *American Jewry and Israel*. State University of New York Press, 1999

Ulmanová, Hana: *Americká židovská literatura*. Židovské muzeum v Praze, 2002

Wolfman, Ira: *Jewish New York. Notable Neighborhoods and Memorable Moments*. Universe Publishing, 2003